



## Hürriyet, Hükûmet, Millet ve Memleket: Hukukçu Gözüyle Nâzım Hikmet

Tolga Şirin\*

### Öz

Nâzım Hikmet Ran (1902-1963) Türkiye’de edebiyat ve siyaset dünyasının en önemli isimlerinden biridir. Makale, bu büyük şairin şiirlerinde anayasa hukukunun temel kavramlarının nasıl yer bulduğu incelemektedir. Bu amaçla, şairin şiirlerinde en çok işlediği kavram olan “hürriyet” ile Jellinekyen öğretinin devletin öğeleri saydığı “halk” (millet) “iktidar” (hükûmet) ve “ülke” (memleket) kavramlarıdır. İncelemedeki bulgulara göre Nâzım Hikmet, hürriyet sözcüğünü, liberal değil genellikle Cumhuriyetçi anlamda kullanmaktadır. İktidar kavramını Marksist-Leninist doktrin ışığında kavrayan şair, Kemalizme anti emperyalist ve feodalizm karşıtı olduğu denli zımnen destek vermiştir. Bu çerçevede 27 Mayıs 1960’daki askeri müdahaleye de olumlu yaklaşmıştır. Büyük şair, millet kavramını sübjektif anlamda kavramış ve Kürt sorununu reddetmemiştir. Fakat şiirlerinde Türklerin dışındaki etnik kimliklere pek yer vermemiş veya tali olarak yer vermiştir. Devletin ülke ögesi ise özellikle hasretlik ve yurtseverlik kavramlarıyla ilgili olarak şiirlere konu olmuştur. İncelemede ulaşılan nihai sonuç, Nâzım Hikmet’in, şiirlerinde, uluslararası komünist hareketin Türkiye hakkındaki tezlerini birebir yansıttığıdır.

### Anahtar Kelimeler

Nâzım Hikmet, Adnan Menderes, 27 Mayıs, Cumhuriyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Hukuk ve Edebiyat, Askeri Darbe, Demokratik Darbe, Komünizm, Kemalizm, Anayasa, Sosyalist Yasallık

### Freedom, Power, People, and Territory: Nâzım Hikmet from the Perspective of a Jurist

### Abstract

Nâzım Hikmet Ran (1902-1963) is one of Turkey’s most influential names in the world of literature and politics. The article examines how the basic concepts of constitutional law took place in the poems of this great poet. For this purpose, the concepts of freedom, which is the most used concept in his poems, and power, people and territory, which Jellinekyan doctrine considers state elements. According to the findings in the study, Nâzım Hikmet used the word freedom in a Republican sense, not a liberalist sense. Understanding the concept of power in the light of Marxist-Leninist doctrine, the poet implicitly supported Kemalism to the extent that it was anti-imperialist and anti-feudalist. In this context, his approach to military intervention on 27 May 1960 was positive. He understood the concept of nation in a subjective sense and did not ignore the Kurdish question. However, he either did not include ethnic identities other than Turks in his poems or included them as secondary. On the other hand, the territory element of the state has been the subject of the concepts of longing and patriotism in the poems. The conclusion reached in the study is that Nâzım Hikmet’s poems reflect the thesis of the international communist movement about Turkey precisely.

### Keywords

Nâzım Hikmet, Adnan Menderes, the Turkish Reform Movement of May 27, Republicanism, Turkish Nationalism, Law and Literature, Military coup, Democratic Coup d’état, Communism, Kemalism, Constitution, Socialist Legality

\* **Sorumlu Yazar:** Tolga Şirin (Doç. Dr.) Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.  
E-posta: [tolga.sirin@marmara.edu.tr](mailto:tolga.sirin@marmara.edu.tr) ORCID: 0000-0002-7172-5426

**Atf:** Şirin T, “Hürriyet, Hükûmet, Millet ve Memleket: Hukukçu Gözüyle Nâzım Hikmet” (2024) 82(1) İstanbul Hukuk Mecmuası 313.  
<https://doi.org/10.26650/mecmua.2024.82.1.010>



### *Extended Summary*

The article focuses on the poems of the famous poet Nâzım Hikmet Ran and tries to answer how four fundamental concepts of public law are conceived in his verses. These are “freedom”, “government”, “nation” and “county”.

The first concept that the article deals with is freedom. The English word freedom has two equivalents in Turkish: *Özgürlük* and *Hürriyet*. Of these, *özgürlük* is a word derived after the Turkish Language Revolution in 1934. On the other hand, *hürriyet* has been used for a much longer time. Although these two words are considered synonymous, the word *hürriyet* has multiple connotations. For example, the revolution carried out by the Young Turks in 1908 is referred to as the “Hürriyet Devrimi” (“Revolution of *Hürriyet*”). Likewise, Nâmık Kemal, one of the most important figures of the constitutionalist movements in the Ottoman Empire, is known as the “Poet of *Hürriyet*” for his writings on freedom. This old meaning of the concept largely means “absence of domination”. In this respect, it has a republican dimension in the sense used today by authors such as Quentin Skinner and Philip Pettit. As it is known, the republican idea of freedom, which stands in a different place from the liberal idea of freedom in the sense of “absence of interference”, seems to be adopted by Nâzım Hikmet. The author sometimes uses the word freedom in the sense of freedom from the despotic domination of the Democratic Party, but more often in the sense of freedom from the economic domination of the bourgeoisie, that is, socialism. These are exemplified in the article.

The second concept the article deals with is government. The way Nâzım Hikmet deals with the concept of government in his poems is completely in line with the basic assumptions of Marxism/Leninism. The poet certainly does not view the dictatorship of the proletariat negatively. The poet includes names such as Marx, Engels and Lenin in his poems in a positive way, and he makes positive references to Robespierre, although he is not a socialist. Nâzım Hikmet’s approach towards Atatürk, changes according to time and context. Although he seems to complain about Mustafa Kemal in the case of the murder of Mustafa Suphi (the leader of the Communist Party of Turkey in 1920), which is still shrouded in fog today, the poet defends Kemalism as anti-imperialist and anti-feudal both in the *Epic of Kuva-i Milliye* and in his later statements. In this respect, Nâzım Hikmet’s criticism of the Kemalist government can be considered as coming from the left rather than the right, that is to say, towards overcoming it. Although it may be thought that Nâzım Hikmet’s favourable attitude towards Mustafa Kemal was due to the fact that he was in prison and was expecting a pardon/amnesty, the poet’s statements in support of Mustafa Kemal even during the years when he was released and abroad invalidate this argument. Although Nâzım Hikmet had a favourable view of Atatürk, he criticised the governments of the Republican People’s Party (CHP) and the Democratic Party (DP) quite harshly.

Most of these criticisms were directed against the DP and its leader Adnan Menderes. In his very courageous verses, Nâzım Hikmet criticised the government's policy of participation in the Korean War from a Leninist 'revolutionary defeatist' perspective. The message in Nâzım Hikmet's verses is that the DP had abandoned the anti-imperialist line of Atatürk's era and had acquired a collaborationist and counter-revolutionary character. In this respect, it can be inferred from the poet's verses that he was in favour of the military coup d'état of 27 May 1960, which was carried out by the Turkish Armed Forces against the DP government.

The third concept analysed in this article is the nation. The word "Türk" in Nâzım Hikmet's verses is similar to Atatürk's understanding of nationalism, which is thought to have been grasped not with an objective understanding like the German Johann Gottlieb Fichte, but with a subjective understanding like Ernest Renan. In fact, this is more in line with the approach to nation in the work of Austrian Marxist Otto Bauer. Although in some contexts the word Turk is used in an ethnic sense, the dominant approach is to use the word Turk in the sense of 'the people in Türkiye'. The poet, whose poems commemorate the Armenian deportation in 1915 with a negative connotation, does not emphasise a special emphasis on different ethnic groups such as Kurds or Laz people. Although his perspective is criticised by some scholars as a social chauvinist attitude, in our opinion, this approach can be considered as an extension of the TKP's policy in line with the The Communist International (Comintern). Although the poet did not write a Kurdish-specific poem, in the late 1950s he made some statements on the Kurdish issue based on the right of nations to self-determination.

The last concept that the article focuses on is the country. The country that appears with great longing in Nâzım Hikmet's poems is, of course, Turkey. Although this longing of the poet can be seen in many of his poems, this concept is also dealt with as a subject of anti-imperialist struggle.

In conclusion, Nâzım Hikmet's constitutional theses overlap with the constitutional development theses of the international socialist movement. According to this thesis, which is based on the writings of names such as Lenin, Stalin and Mao on Turkey, the Kemalist movement has a bourgeois-revolutionary character with the momentum it derived from the 1908 Revolution. This revolution has the potential to rally the peoples of the east around it in the anti-imperialist struggle and to gain a more progressive character as long as it is realised, but to the extent that it fails to do so, it will be guided by imperialism by struggling with workers and peasants and cooperating with foreign capital. The volatile position of the 1930s was swung in the second direction with the DP government in the 1950s, but the just and patriotic struggle of the people put a stop to this.

Büyük Usta'nın dünyadan ayrılışının

60. yıldönümü anısına...

## Giriş

Dünya şairi... Büyük usta... Romantik Komünist... Memleket şairi... Bu ve benzeri sıfatların sahibi Nâzım Hikmet Ran, Türkçenin en görkemli ozanlarından biridir. Şair, Osmanlı tebaası olarak doğmuş, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmuş, sürgün edilip vatandaşlıktan çıkarılmış, kalan yaşamını Sovyetler Birliği'nde bir Polonya vatandaşı olarak geçirerek Moskova'da ölmüştür. Bu büyük şairin dizeleri, yaşamı kadar renkli ve zengindir. Bu dizeler tüm dünyada tanınmaktadır ve farklı disiplinlerden farklı yazarlara bitmez tükenmez bir ilham kaynağı olagelmektedir. Dünya görüşü, yaşı, cinsiyeti, dini veya dili ne olursa olsun onun dizelerini okuyan herhangi birinin bu büyük şairin kaleminden çıkanlardan büyülenmemesi pek zordur. Bu gerçek, en soğuk ve katı disiplinlerden biri olan hukuk alanında çalışan yazarlar için bile geçerlidir.<sup>1</sup>

Abidin Dino, Nâzım Hikmet'i anlatırken, Mevlana'dan aktardığı bir öyküye başvurur. Buna göre: Nâzım Hikmet üzerine bir şeyler söylemek, hayatında hiç fil görmemiş insanların, karanlık bir ahırda duran file dokunarak onu tanımlamasına benzer.<sup>2</sup> Herkes, bu büyük şairi, değdiği yerden tasvir etmeye çalışır.<sup>3</sup> Bir hukukçu da, doğal olarak, etkileşim kurduğu yerden bir Nâzım görecektir. En azından elinizdeki çalışmanın satırlarının yazarı, ilk gençlik yıllarından itibaren, hatta hukuk eğitimi sırasında, çok alakasız sayılabilecek konularda bile Nâzım Hikmet'in şiirlerini yeniden yeniden hatırlamış ve hukukun içinde dahi şairin sesini duyabilmiştir.

Bu hatırlama veya duyma, Nâzım'ın hukuk metinlerine olan doğrudan etkisinden çok, onun yaşamın her alanına dokunan kaleminin hukuksal meselelerde de izdüşümünün olmasından ileri gelmektedir. Bu bakımdan onun yazdıkları, Hukuk ve Edebiyat Hareketi'nin (*the Law and Literature Movement*) “edebiyat olarak hukuk”

<sup>1</sup> Nâzım Hikmet'in doğrudan “Anayasa” meselesine girdiği bağlamlar nadirdir. Otobiyografik bir roman olan “Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim”de büyük ölçüde Nâzım'ı yansıtan Ahmet karakterinin 1924 Anayasası'nın pek de bir işe yaramadığına dönük göndermesi (“legal imkânlardan yararlanıp gizli matbaanın kâğıdını, harflerini mürekkebinin, pedalını, bokunu püsürünü de depo etmek yok muydu? Şimdi burda bir kuru çukurla kalakaldık işte. Anayasaya mı güvendi bizimkiler? Bizim burjuvazinin Anayasa filan taktığı var mı?”), 1936 SSCB Anayasasıyla ilgili bir yazısı veya 27 Mayıs'tan sonra yeni anayasaya (1961 Anayasası'na) dair beklentilerini yansıtan konuşması ayrıksı örneklerdendir. Sırasıyla bkz. Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* (Adam 1992) 20; Nâzım Hikmet, “Yeni Ana Kanun Dolayısıyla: Sovyet Demokrasisi” (2016) Gelenek 132; Nâzım Hikmet, “Hazırlanan Anayasa Üzerine Birkaç Düşünce” *Bizim Radyo'da Nâzım Hikmet*, Anjel Açıkgoz (ed), (2. Baskı, TÜSTAV 2004) 151.

<sup>2</sup> Abidin Dino, *Nâzım Üstüne* (4. Baskı, Sel 2018) 65.

<sup>3</sup> Hindistan'dan getirilen bir fil, karanlık bir ahıra konur. Yaşamlarında hiç fil görmeyen halk onu seyretmek için merakla o karanlık ahıra toplanırlar. Karanlıkta bir şey göremeyince filin nasıl bir şey olduğunu anlamak için elleriyle filin uzantılarına dokunmaya başlarlar. Bir tanesi hortumunu tutup ‘Bu hayvan oluğa benziyor.’ demiş, diğeri filin kulağını tutmuş ve onu yelpazeye benzetmiş, ötekisi ayağına rastlamış, ‘Fil bir direk gibidir’ demiş. Ötede duranı filin arkasına elini sürüp ‘Fil bir padişah tahtına benziyor’ demiş. Herkes bu şekilde filin tarif edip onu kendi zannına anlamış. Karanlık yüzünden sözler muhtelif olmuş, birinin dal dediğine öbürü elif demiş. Mevlana, *Mesnevi – III* (Doğan Kitap 2015) 1240.

(*law as literature*) odağıyla değil, “edebiyatta hukuk” (*law in literature*) odağıyla ilgili sayılabilir.<sup>4</sup> Bu çalışma, Nâzım Hikmet’in “edebiyat”ında, Anayasa’nın “hukuku”nu bulmaya çalışılacaktır. Bu arayışın tetikleyicisi, Nâzım Hikmet’in anayasa üzerine çokça yazmış olması değil, bir anayasa hukukçusunun Nâzım Hikmet üzerine çokça okumuş olmasıdır.

Nâzım Hikmet’in şiirlerine, anayasa hukuku perspektifinden bir bakış, edebiyatın çok renkliliğini, teknik hukukun griliğiyle boğma riskini barındırır. Bu riski aşmak ve konunun teknik meselelere boğulmaması için anayasa hukukunun (hukukun da dışına kolaylıkla taşan) temel inceleme alanlarını tutamak kılmak işlevsel olabilir. Böyle bakıldığında bu tutamaklar, “temel hak ve hürriyetler” ile “devlet” kavramlarıdır. Bunlardan “temel hak ve hürriyetler” merceği; açlık grevine giren, düşüncelerinden dolayı hapis yattığı için bir düşünce suçlusunu sayılan, din ve dinden özgürlük konusunda çokça şey söyleyen ve tüm yaşamını, eğitime, sağlığa ve temel besinlere herkesin erişmesi gibi sosyoekonomik hakların ileri düzeyde güvence altında olduğu bir düzen için mücadeleye özgüleyen Nâzım’ın şiirlerine bakmak için kullanışlı olabilir.<sup>5</sup> Fakat böylesi bir yaklaşım, kapsamı çok genişleteceği için çalışmada şairin, genel olarak “hürriyet” kavramına nasıl baktığına odaklanmak daha pratik görünmektedir.

“Devlet” konusunda yapılacak bir çözümleme de, diyalektik maddeci Nâzım’ın bu konudaki üretimlerinin çok katmanlı ve derinlemesine incelenmesi hâlinde hayli verimli ve fakat kapsamlı olacaktır. Bu nedenle Nâzım’ın devlete bakışını da anayasa hukuku ders kitaplarında artık klasikleşmiş olan Jellinekyen üç öge öğretisi<sup>6</sup> ışığında; “siyasi iktidar”, “insan” ve “ülke” öğeleriyle -hattâ Nâzım’ın jargonuyla söyleyince “hükümet”, “millet” ve “memleket” unsurlarıyla- ele almak, makul görünmektedir.

Sonuç itibarıyla metnin başlıkları, (makalenin de başlığı olan) hürriyet, hükümet, millet ve memleket sıralamasıyla ilerleyecek, bu anayasa hukuku konularının Nâzım Hikmet’in şiirlerinde ne şekilde yansıdığı çözümlemeye çalışılacaktır. Bu çözümleme, şairin üyesi ve görünür yüzü olduğu Türkiye Komünist Partisi’nin (TKP) de 1921-1963 yılları arasındaki anayasal pozisyonu açısından da bize bir veri sunacaktır.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Hukuk ve Edebiyat Hareketi, ABD’li hukukçu James Boyd White’in 1973 yılında ilkin hukuk dili dersi için bir ders kitabı olarak yayımladığı; hukuksal ve hukuksal olmayan metinleri, anlam verme ve karakterlerin kimliklerini oluşturma yönünden karşılaştırdığı “Hukuki İmgelem: Hukuki Düşünce ve İfadeinin Doğası Vesilesiyle Çalışmalar” (*The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*) çalışmasından alınan esinle gelişen bir hukuk akımıdır. James Boyd White, *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (Little, Brown & Co 1973). Edebiyatın hukukun doğasının anlaşılmasında işlev göreceğini düşünen hukukçulardan, edebi ve edebi olmayan metinlerin yorum veya eleştiri yöntemlerine odaklanana kadar çok farklı araştırmacı bu akımın bir parçası sayılabilmektedir. Türkiye’de bu etkileşim ile ilgili olarak bkz. Cemal Bali Akal ve Yalçın Tosun (edr), *Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhafıklar* (Dost Kitabevi 2016).

<sup>5</sup> Nâzım Hikmet’in, sınıflı toplumlardaki hak ve özgürlüklere ilkesel bakışı için bkz. Hikmet (n. 1 2016).

<sup>6</sup> Bu konuda bkz. Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre* (Springer Verlag 1900).

<sup>7</sup> Nâzım Hikmet’in komünist olduğu yıl 1921’dir ve öldüğü yıl 1963’tür. On dokuz yaşında komünist olduğunu “Yaşım Altmış” şiirinden de anlamaktayız: “Yaşım altmış / on dokuzundan beri bir düş görürüm / yağmur çamur yaz kış / uykuda uyanık / takılmış düşümlün peşine yürürüm.” Nâzım Hikmet, “Yaşım Altmış”, *Son Şiirleri*. (20. Baskı, Adam 1999) 112. Komsomol şiirini yazdığı da on dokuz yaşındadır. Bkz. Nâzım Hikmet, “Komsomol”, *Bütün Şiirleri*, (17. Baskı, YKY 2019) 2018. 1921 yılında Türkiye’deki sol akımlar için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)* (2. Baskı,

## I. Hürriyet

Hürriyet sözcüğü, günümüzde daha çok “özgürlük” olarak kullanılır. Özgürlük, 1934’te toplanan Türk Dil Kurumunun 2’nci Dil Kurultayı’nda türetilmiş bir sözcüktür.<sup>8</sup> “Yabancı sözlerin öz Türkçe karşılıklarını bulmak” üzere yapılan çalıştaylar sonucunda türetilen “özgürlük”, “Osmanlı’dan Türkçeye Cep Kılavuzu”nda “hürriyet” sözcüğünün karşılığı olmuştur.<sup>9</sup> Yani özgürlük sözcüğü ortaya çıktığında otuz iki yaşında olan Nâzım Hikmet’in, artık diline oturmuş olan “hürriyet” yerine bu yeni türetilmiş sözcüğü yeğlememiş olması şaşırtıcı değildir.<sup>10</sup>

Burada hemen şunu da vurgulamak gerekir: Hürriyet kelimesi, özgürlük sözcüğünün eski biçimi olmanın ötesinde de bazı kavram-tarihsel yükler taşımaktadır. Bu kelime, Türkiye siyasi mücadeleler tarihinde 1908 Devrimi’nin sloganlarının bir parçası (“Kahrolsun İstibdat! Yaşasın Hürriyet!” veya “Hürriyet! Musavvat! Uhuvvet! Adalet!”) hatta bizzat devrimin (Hürriyet İhtilali) adıdır. Zaten o nedenledir ki 1961 ve 1982 anayasaları hazırlanırken “özgürlük” sözcüğü önerildiğinde, “hürriyet” kelimesinin tarihsel sembollerine saygı uyarınca bu öneriler reddedilmiştir. Tutanaklarda da görüldüğü üzere bugün Anayasa’da “hürriyet” sözcüğünün yeğlenmesinin nedeni, diğer pek çok şeyin yanı sıra, Türkiye’nin modern devrimci hareketlerinin sembollerinden Nâzım Kemal’in (örneğin Hürriyet Kasidesi) ve diğer öncülerin hatrasına olan saygıdır.

İlginçtir, bu arka plan, Nâzım Hikmet’in de kafa yorduğu meselelerle ilgilidir. Şair, ilk dönem şiirlerinde Nâzım Kemal ile polemige girişmiş ve bunu da “hürriyet” kavramını kullanarak temellendirmiştir.<sup>11</sup> Nâzım Kemal’i (tıpkı Tevfik Fikret gibi) Abdülhamit istibdadına karşı çıkan bir kalem olarak kaydeden<sup>12</sup> ve nispeten olumlu addeden Nâzım, “Bir Provokatör Üstünde Hiciv Denemeleri”nde Peyami Safa ile kalem kavgasına tutuşurken, Nâzım Kemal’le ilgili şu satırlara yer verir:

*“O, takma aslan yeveli Namık Kemal üstadın senin; / Abanoz ellerinden / Zenci kölesinin / Som altın taslarla şarap içerek / Ve “didar-ı hürriyet”in dizinde / Kendi kendinden geçerek: / “Yüksel ki yerin / Bu yer değildir; / Dünyaya geliş / Hüner değildir!” demiş... / Sen de yükseldin uyup / Onun sesine / ‘La dam o Kamelya’nın fesli figüranlığından / Ahmet Haşim’in ‘Degüstasyon’daki iskemlesine.”<sup>13</sup>*

Bilgi 1967) 70-131.

<sup>8</sup> Bkz. Türk Dil Kurumu, *İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları, Tezler, 18-23 Ağustos 1934* (TDK 1934).

<sup>9</sup> Erkinlik ve özgün sözcükleri de öneriler arasındadır. Türk Dil Kurumu, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (Devlet Basımevi 1935) 117, 233.

<sup>10</sup> Şair, öz Türkçe üzerine yazdığı bir yazıda Dil Devrimi’ni “Ben, kendi payıma, ne yeni sözlerden korkuyorum, ne de birçoklarını yadırgıyorum. Becerikli bir yapıcı, kurulan yeni yapıda, onların bir çoğunu yadırgatmadan kullanabilir... İş becerikli olmakta...” diyerek temkinli biçimde benimsemiştir. Bkz. Nâzım Hikmet, ‘Öz Türkçe Düşünceler’, Metin İlkin (ed), *Nâzım Hikmet: Aydınlıkçı Şair, Aydınlıkçı Yazar*, (Oda 1976) 64. Fakat şairin yaşadığı zamanlarda özgürlük sözcüğünün pek tutmadığını kaydedelim.

<sup>11</sup> Nâzım Hikmet’in Nâzım Kemal ve hürriyet anlayışına dönük eleştirileri ve bunun olası nedenleriyle ilgili olarak bkz. Cafer Gariper, “Nâzım Hikmet’in Bakışıyla Nâzım Kemal” (2013) (10) Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 79, 98.

<sup>12</sup> Nâzım Hikmet, *Sanat, Edebiyat, Kültür, Dil, Yazılar – I* (7. Baskı, Adam 1996) 22.

<sup>13</sup> Nâzım Hikmet, *Benerc Kendini Niçin Öldürdü?* (6. Baskı, Adam 1992) 150.

Nâzım, “*takma aslan yeleli*” (büyük olasılıkla bilinen fotoğrafına atıfla) diyerek verdiği Nâmık Kemal’i “*hürriyetin güzel yüzünün dizinde, zenci kölesinin sunduğu altın tastaki şarabı içerek kendinden geçmişçesine şiirler söyleyen biri*” olarak tasvir ederek, aslında “Hürriyet Şairi”ni adeta konfor içinde gevezelik yapan bir yazar gibi gösterir; ayrıca Nâmık Kemal’in hürriyet söyleminin, sözcüğün burjuva anlamıyla bir hürriyet olduğunu da ima eder.<sup>14</sup> Bu, Nâzım’ın 1936’da Kemal Tahir ile yaptıkları söyleşideki belirlemelerinde daha net ortaya çıkmaktadır. Bu söyleşide Nâzım Hikmet, öncelikle Nâmık Kemal’in tarihsel ve sınıfsal koşulların dışında, mutlak ve sınıflardan ayrı bir hürriyetperver ve halkçı olarak gösterilmek istendiğini ve fakat bunun sorgulanması gerektiğini ileri sürer. Nâmık Kemal’in, Cumhuriyet yönetimini “Osmanlıyı batırabilecek bir yönetim” olarak görmesine ve Fransa’da III. Napolyon dönemini idealize eden söylemlerine gönderme yapan Nâzım, Nâmık Kemal’i Osmanlı’da “kendisine bir yol bulmak isteyen burjuvazinin bayraktarı” olarak niteler ve onun hürriyet anlayışının da “adil bir padişah” bulununcaya kadar gidebilen, yani “lüzumu kadar” hürriyet olduğunu iddia eder.<sup>15</sup>

Nâzım Hikmet, bu şiir ve yazılarında Rusya’da Mayakovski ve arkadaşlarının Puşkin, Tolstoy vb. şair ve otorite düzeyindeki yazarları edebiyat dünyasının dışına itip meydan okumalarına (putları yıkma) benzer bir misyonu üstlenmek ister görünür. Ne var ki şair, 1940’lı yıllarda bu konuda özeleştiri yapmaktan geri durmaz. Nâzım, bu yıllarda “inkılapçı liberal burjuva mübeşşir” olarak nitelemeye başladığı Nâmık Kemal’i, yaşadığı dönemin ve gerçekliğin içinde değerlendirmek ve devrimci mücadeleye katkısı ölçüsünde sahip çıkmak gerektiğini yazmıştır.<sup>16</sup>

Nâzım, gençlik döneminde parçası olduğu (devrimci bir sayfa açmak için eskinin reddiyesine dayanan) “putları yıkma” kampanyasını, sonradan “sekterce” bulmuştur.<sup>17</sup> Fakat şairin bu bağlamda yaptığı eleştiriler, konumuz açısından yadsınamaz önem taşır. Şöyle ki bu eleştiriler, hürriyet kavramının biri liberal, diğeri Cumhuriyetçi olmak üzere iki farklı anlamıyla yakından ilişkilidir. Liberal hürriyet düşüncesi, hürriyet kavramını bir “müdahalesizlik” hâli olarak tanımlar. Başka bir deyişle, bu yaklaşıma göre müdahale yoksa hürriyet vardır. Kişilerin, bedeninin, düşüncesinin ve mallarının mülkiyetine serbestçe sahip olarak özerk biçimde kendilerini gerçekleştirebilecekleri varsayımına dayanan liberal kabullerin uzantısı

<sup>14</sup> Bu tutum, özellikle Hikmet Kırılcımlı’nın ve onun çevresindeki solcu gençlerin eleştirisini alır. Bkz. Memet Fuat, *Nâzım Hikmet: Yaşamı Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri* (Adam 2001) 172.

<sup>15</sup> Kemal Tahir, “Nâzım Hikmet”, *Nâmık Kemal İçin Diyorlar Ki* (1. Baskı, Şirketi Mürettebiye 1936) 29-32.

<sup>16</sup> Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir’e Mapusaneden Mektuplar* (Milliyet Yayınları 1996). Nâzım, çeşitli yazılarında ilk dönem eleştirilerini Marks ile Nâmık Kemal arasında benzerlik kurulmasına karşı çıkmak için yazdığını ileri sürse de 1940’lı yıllarda özellikle ırkların Nâmık Kemal’i sahiplenmesi karşısında eleştirel tutumunu değiştirmiştir. Şair, bu dönüşümü dialektiğin bir gereği sayar.

<sup>17</sup> Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Yıldız Sertel, *Sertel’lerin Anılarında Nâzım Hikmet ve Babıâli* (Adam 1993), 34. Nâzım’ın diğer edebiyatçılarla olan kavgaları ve kavgacı yanı için bkz. Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet’in Polemikleri* (Ant 1968); Ergun Göze, *Peyami Safa Nâzım Hikmet Kavgası* (3. Baskı, Yağmur 1975); Zekeriya Sertel, *Mavi Gözlü Dev: Nazım Hikmet ve Sanatı* (Cem 1977) 155-176.



olan bu hürriyet düşüncesi, özgürlüğü, bireysel bir mesele olarak görür. Pek bilinen bir Ajda Pekkan şarkısında geçen “*Hür doğdum hür yaşarım kime ne? / Bu kalp benim değil mi severim severim / Canım nasıl isterse gezer eğlenirim / Her günüm mutlu benim kim ne derse desin / Canım nasıl isterse gezer eğlenirim*” sözlerinde tam olarak karşılığını bulan mantığa göre hürriyet, bireylerin yaşamına “karışılmaması”na indirgenir.

Oysa hürriyet sözcüğünün bir de Cumhuriyetçi anlamı vardır. Buna göre hürriyet, liberalizmle birlikte gelmemiştir; liberalizmden önce de vardır ve bu dönemki kavram-tarihsel karşılığı, tekil müdahale biçimleriyle ilgili değil, kişilerin statüleriyle ilgilidir.<sup>18</sup> Bir kişinin özgür sayılması, “hür statü”de olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla mesela bir ülke işgal altında ise o ülkede yaşayan yurttaşlar müdahale yoksa bile özgür sayılmaz. Keza işgal altında olmayan bir ülkede dahi bir kişi örneğin köle ise, sahibinin ona müdahale etmiyor olması o kişiyi “hür” kılmaz. Zira hür olmak, bağımsız bir devlette eşit yurttaşlık statüsünde bulunmakla ilgilidir. Başka bir deyişle hürriyet, “tahakküm yokluğu”dur. Bir işgalci gücün henüz “müdahale” etmemesi, her an için müdahale edebilme keyfilğini ortadan kaldırmaz. Bir sahibin, kölesine iyi davranması aniden tam aksi yönde hareket etmesine engel değildir. Dolayısıyla hürriyet, tekil bir “müdahale yokluğu”nun ötesinde, bütüncül bir “tahakküm yokluğu” anlamına gelir. İşte bu mantıktan hareket edenler, Cumhuriyetçi hürriyet düşüncesinin “tahakkümsüzlük” olduğunu ileri sürer ve modern zamanlardaki liberal olmayan tahakküm karşıtı hareketleri de Cumhuriyetçi hürriyet düşüncesinin bir uzantısı görürler: Örneğin bir feminist, patriarkal tahakküm kalkmadan kadınların; bir ekolojist, antroposentrist tahakküm kalkmadan doğanın; bir etnikçi, ezen ulus tahakkümü kalkmadan bir halkın ve bir sosyalist de sermaye tahakkümü kalkmadan işçilerin ve işçilere bağlı olarak da diğer tüm yurttaşların hürriyete ulaşamayacağını savunurken aslında Cumhuriyetçi bir tutum takınmış olur. Yani Cumhuriyetçiler, hürriyeti bireysel müdahaleden hareketle ile değil, toplumsal tahakkümden hareketle sorgular.<sup>19</sup>

Bir sosyalist olarak Nâzım Hikmet de şiirlerinde Cumhuriyetçi hürriyet düşüncesinin izlerini taşır.<sup>20</sup> Hatta “Bir Hazin Hürriyet” şiirinde “liberal hürriyet” düşüncesine en güçlü Cumhuriyetçi (özel olarak sosyalist) eleştirilerden birini getirmiştir, dersek abartmış olmayız:

*“Satarsın gözlerinin dikkatini, ellerinin nurunu, bir lokma bile tatmadan / yoğurursun bütün nimetlerin hamurunu. / Büyük hürriyetinle çalışırsın el kapısında, ananı ağlatanı / Karun etmek / hürriyetiyle hürsün!*

<sup>18</sup> Quentin Skinner, *Liberalizmden Önce Özgürlük* (Kemal Özdil (çev), İslık 2018).

<sup>19</sup> Philip Pettit, *Cumhuriyetçilik* (Abdullah Yılmaz (çev), Ayrıntı 1998).

<sup>20</sup> Liberal hürriyet yaklaşımının reddi için bkz. Hikmet (n. 1 2016).



*Sen doğar doğmaz dikilirler tepene, / işler ömrün boyunca durup dinlenmeden yalan /  
değirmenleri, / büyük hürriyetinle parmağın şakağında düşünürsün vicdan / hürriyetiyle  
hürsün! / Başın ensenden kesik gibi düşük, / kolların iki yanında upuzun, / büyük hürriyetinle  
dolaşıp durursun, / işsiz kalmak hürriyetiyle hürsün!*

*En yakın insanınmış gibi verirsin memleketini, günün birinde, mesela, / Amerika'ya ciro  
ederler onu seni de büyük hürriyetinle beraber, / hava üssü olmak hürriyetiyle hürsün! /  
Yapışır yakana kopası elleri Valstrit'in, günün birinde, diyelim ki, / Kore'ye gönderilebilirsin,  
büyük hürriyetinle bir çukura / doldurulabilirsin, meçhul asker olmak hürriyetiyle hürsün!*

*Bir alet, bir sayı, bir vesile gibi değil insan gibi yaşamalısın dersin, / büyük hürriyetinle  
basarlar kelepçeyi, / yakalanmak, hapse girmek, hatta asılmak hürriyetinle / hürsün /*

*Ne demir, ne tahta, ne tül perde var hayatında, hürriyeti seçmene lüzum yok / hürsün. / Bu  
hürriyet hazin şey yıldızların altında.”<sup>21</sup>*

Liberalizm içinde hürriyetin kısmi, sahte ve yanıltıcı olacağını hicivle ifade eden şair, bu nadide eleştirisine koşut olarak pek çok şiirinde, “hürriyet” kavramını “sermaye tahakkümünün kalktığı koşullar” anlamında kullanır. Nadiren kişisel tutsaklığın zıddı<sup>22</sup> ve nispeten daha çok ulusal bağımsızlık anlamında kullanılan<sup>23</sup> hürriyet, Nâzım'ın literatüründe en çok komünizm ile bağlaşıktır. Şair, sözcüğü bu anlamıyla sık kullanır.

Nâzım'ın en yakın dostlarından biri olan Abidin Dino'nun aktardığı üzere:

“Hürriyet, Nâzım'ın sık sık tekrarladığı bir sözcük olmuştur, şiirlerinde ve gündelik yaşantısında. Bu söz[ü], yalnız sosyalizme kavuşmamış ülkeler için değil, sosyalizmin maddesel ‘kemiksellliğini’ oluşturan, bu yolda ilk adımlarını atan ülkeler içinde gerekli görmüştür.”<sup>24</sup>

Bu anlamıyla “gerçek”<sup>25</sup> hürriyet, “*Ekmeğimizde tuz, kitabımızda söz, ocağımızda ateş*”<sup>26</sup>, milletlerin “arı” sayıldığı yerde “uzak kayalıklarda açan çiçeklerin balı”<sup>27</sup> olan, Küba'da devrim yapanların “*balkutusu bir karpuzu kesiyorlarmış gibi*”

<sup>21</sup> Nâzım Hikmet, “Bir Hazin Hürriyet”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996) 210-211.

<sup>22</sup> Örn. Bkz. “*bilhassa bahada ram eder kendine içerdeki adamı / karıcığım, hürriyet denen iftit...*” Nâzım Hikmet, “Bir Cezaevinde, Tecritteki Adamın Mektupları”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 141; “*Bu anda ne düşmek dalgalara, bu anda ne kavga, ne hürriyet, ne karım. Toprak, güneş ve ben... Bahtiyarım...*”; Hikmet, “Bir Cezaevinde, Tecritteki Adamın Mektupları,” 142; “*penceremde demirlere yapışarak / hürriyetin sütbeyaz maviliğine / sana yazdıklarımı bağıra bağıra okumalıyım...*” Nâzım Hikmet, “Piraye İçin Yazılmış: Saat 21-22 Şiirleri”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 96; “*Seygilim, bu ayak sesleri, bu katliamda hürriyetimi, ekmeğimi ve seni kaybettiğim oldu*” Nâzım Hikmet, “İstanbul”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 122.

<sup>23</sup> Hikmet (n. 22 1992) 87. Bunun benzer yansıması “*Dedim ya, dayı kızı, dedim ya nerde, ne zaman hürriyet dövmüşüm de ön safinda Polonyalı bulunmamış?*” dizelerinde vardır. Bkz. Nâzım Hikmet, “Lehistan Mektubu”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000): 38.

<sup>24</sup> Dino (n. 2) 67.

<sup>25</sup> Bkz. “halk için gerçekten hürriyet için” Nâzım Hikmet, “Gençlik Marşı”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996) 207.

<sup>26</sup> Hikmet (n. 23) 39.

<sup>27</sup> ibid 35.

söylerken ağzını sulandıran bir söze dönüşen<sup>28</sup>, uğruna (paradoksal biçimde) hapis yatılan<sup>29</sup> ve şairlerimizin “yeryüzünde tek esir yurt, tek esir insan / gökyüzünde atomlu tek bulut kalmayınca kadar / malı mülkü aklı fikri canı neyi varsa”<sup>30</sup> ona sunacağı ve günü geldiğinde bu güzelim memlekette “elini kolunu sallaya sallaya” ve “en şanlı elbisesiyle: işçi tulumuyla” dolaşacak olan<sup>31</sup> şeydir.

Nâzım’a göre; bu hürriyet mücadelesi “bir kere bile selamlaşmamış” olsa dahi “aynı ekmeğin aynı hürriyet, aynı hasret için ölebilir”<sup>32</sup> olanlarca yürütülmekte ve eşit bir düzeni amaçlamaktadır:

*“Açlık ordusu yürüyor yürüyor / ekmezsizleri ekmeğe doyurmak için / hürriyetsizleri hürriyete doyurmak için açlık ordusu yürüyor yürüyor / ayakları kan içinde.”*<sup>33</sup>

Bu düzen geldiğinde, “gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan, / ekmeğin, gül ve hürriyet günleri”<sup>34</sup> de gelmiş olacaktır. O gün de hürriyet, sözcüğün burjuva anlamıyla “kısmi” değil, komünist anlamıyla “mutlak” niteliğini kazanacaktır:

*“Hürriyet hepimize yetmiyor. Hürriyet hepimize yetebilir ve sevda kederi / hastalık kederi, / ayrılık kederi, / kocalmak kederinden gayrisi aşmayabilir eşliğimizi.”*<sup>35</sup>

Bu bakımdan Nâzım’ın politik anlamıyla hürriyet sözcüğünü, aslında Almancadaki “Emanzipation” yani “özgürleşme” veya yaygın çevirisiyle “kurtuluş” kavramına denk biçimde kullandığımızı söyleyebiliriz.<sup>36</sup> Gerçi burada şu notu da düşmek gerekir: Nâzım Hikmet’in hürriyet sözcüğünü kullanımı, her koşulda komünizm için geçerli değildir; bu yolda mücadele edenlerin ilerici uğrakları da hürriyet sözcüğüyle ilişkilidir. Hürriyet sözcüğünün “Bir ölü yatacak / toprağa şıp şıp damlayacak kanı / silahlı milletim hürriyet türkleriyle gelip / zaptedene kadar büyük meydan.”<sup>37</sup> ve “Safları sıklaştırın çocuklar, / bu kavga faşizme karşı, bu kavga hürriyet kavgasıdır.”<sup>38</sup> dizelerindeki kullanımı buna örnek sayılabilir. Buralarda hürriyet sözcüğü, bir bakıma Demokrat Parti tahakkümünden kurtulmayı, diğer bir bakıma ise onu aşan daha ileri bir aşamayı imler. Bu ayrım, bir sonraki başlığın da konularından biridir.

<sup>28</sup> Nâzım Hikmet, “Saman Sarısı”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 81.

<sup>29</sup> Nâzım Hikmet, “1 Mayıs’ta Kızıl Meydan”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 186.

<sup>30</sup> Nâzım Hikmet, “Asya Afrika Yazarlarına”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 118.

<sup>31</sup> Nâzım Hikmet, “6 Aralık 1945”, *Kuvâyi Milliye*, (6. Baskı, Adam 1992) 113.

<sup>32</sup> Nâzım Hikmet, “İstanbul”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 123.

<sup>33</sup> Nâzım Hikmet, “Açlık Ordusu Yürüyor”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 149.

<sup>34</sup> Nâzım Hikmet, “Türkiye İşçi Sınıfına Selam”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 150.

<sup>35</sup> Nâzım Hikmet, “Nereden Gelip Nereye Gidiyoruz?”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 155.

<sup>36</sup> Bu yönüyle hürriyet, Komünizmin “katığı” olabilmektedir: “Mapusanelerde ışıktıydı / hürriyetimin ekmeğimin katığıydı sürgünde her biten akşamdaydı, her başlayan günde: ulu kurtuluş düşü memleketimin.” Nâzım Hikmet, “Niyazalant Sömürgesi”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 112.

<sup>37</sup> Nâzım Hikmet, “Beyazıt Meydanı’ndaki Bir Ölü”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 51.

<sup>38</sup> Nâzım Hikmet, “Hürriyet Kavgası”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 110.

## II. Hükümet

Nâzım Hikmet'in iktidar kavramına nasıl baktığı sorusunun yanıtı, aslında onun ideolojik pozisyonunu ortaya koyarak kestirmeden verilebilir. Bu pozisyonu belirlemek, diğer pek çok şaire nazaran gayet kolaydır. Zira Nâzım'ın Marksist ve Leninist bir Komünist olduğunda kuşku yoktur. Şiirlerinde kendisini açıkça ve birden çok kez “komünist” olarak adlandıran<sup>39</sup> şair, Karl Marx'ı “ustalarımın ustası” diye tanımlar, kendisini anlattığı “Şair” şiirinde de en sevdiği gazeli “*Anti Düringidir Engelsin...*” diye tarif edip “*Hafızı Kapital*” (Marx'ın ünlü eseri Kapital'e atıf yapar) olmayı beklediğini söyler.<sup>40</sup> Fakat Nâzım'ın en çok gönderme yaptığı düşünür hiç kuşku yok ki, Ekim Devrimi'nin öncülerinden Vladimir İlyiç Lenin'dir. Lenin'in yeri, Nâzım Hikmet'in şiirlerinde (büyük olasılıkla üyesi olduğu Sovyet Yazarlar Birliği'ndeki atmosferin de uzantısı olarak) Marx, Engels, Atatürk veya Stalin gibi siyasetçilere nazaran açıkça ön plandadır.<sup>41</sup>

Bu dizelere baktığımızda, komünizmin kendi içindeki alt kategorilerle ilişkili olarak: bilimsel ve ütöpik sosyalistler arasındaki yol ayrımında Marksist; günümüzün sosyal demokrasisiyle (Kautsky) gerçekleşen yol ayrımında Leninist olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. “Tek ülkede sosyalizm” ve “sürekli devrim teorisi” ikileminde ise TKP içinde Troçkist olmakla suçlanan, hattâ ölümünden sonra Stalin'i hicveden şiirler yazan şair, yine de bu ayrımında açıkça saf tutmuş değildir.<sup>42</sup>

<sup>39</sup> “ben, Türk şairi komünist Nâzım Hikmet ben”, Nâzım Hikmet, “İkinci Bölüm”, *Kuvayı Milliye*, (6. Baskı, Adam 1992) 217; “İyi ama doktorcuğum, mesela, nasıl sevinmem dolu dizgin, / gördükçe ben komünist, / burda komünizmin elle tutulur hale geldiğini”, Nâzım Hikmet, “Lidi Vanna”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 23; “üç yaşında Halep'te paşa torunluğu ettim / on dokuzunda Moskova'da komünist Üniversite öğrenciliği”, Nâzım Hikmet, “Otobiyografi”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 102.

<sup>40</sup> Nâzım Hikmet, “Gömlek, Pantolon, Kasket ve Fötre Dair”, *Benerc Kendini Niçin Öldürdü?* (6. Baskı, Adam 1992) 100; Nâzım Hikmet, “Şair”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992) 97-98. Karl Marx, *Kapital* (Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (çevr), Yordam 2021).

<sup>41</sup> Özel olarak bkz. Nâzım Hikmet, “Leninle”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 44.; Nâzım Hikmet, “Lenin Üstüne Vladimir İliç'le Konuşuyorum”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 45-46. Ayrıca bkz. “Vladimir İliç Ulyanof Lenin / ateşten bir dev gibi çıktığı zaman / barikada, / yakalığı da vardı / kıvravatı da... / Bana gelince: / Ben ki, herhangi bir proleter şairiyim, / Marksis-o - Leninist şuur, / 30 kilo kemik, / 7 litre kan, bir iki kilometre kadar, / damar, / adele, et, sinir ve deriyim;” Hikmet (n. 40 1992) 101; “Yumuşak ve derin / sesiyle Lenin : ‘Dün erkendi, yarın geç / zaman tamam bugün,’ dedi..” Nâzım Hikmet, “Bu Yazı Uzun Seneler Dünya Emperyalizminin Şarkta Kanlı Bekçiliğini Yapan Çarlık Rusyasının Ne Suretle Öldüğüne Dairdir”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 108; “Ve granit kabrinde Lenin. / Ve karların üstünde muzaffer gülümseyişin onun.” Nâzım Hikmet, “İkinci Bölüm”, *Memleketimden İnsan Manzaraları* (6. Baskı, Adam 1992) 456; “Biliyorsun, gülüm, / en kutsal umudumuzun ağacı / Lenin'in memleketinde dikildi. / Fidandı henüz.” Hikmet (n. 23) 38. “Yirminci Kongre'ye geldi Lenin, / gülüyordu mavi, badem gözleri.” Nâzım Hikmet, “Yirminci Kongre”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 73; “Lenin' giirebilmeli, her zaman, her mekanda / işinize, evinize, bütün ömrünüze / kendi işi, öz evi, kendi ömrümü gibi.” Nâzım Hikmet, “Komünistlere Bir Çift Söz”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 74. “Düşlerinde görüldüleri on / bir kızıl meydan /altın kubbelerle çevrili, / ortasında bir türbe, / türbede Lenin”, “Batım yoluyla gelmişim Anadolu'dan. / Bir sulcuğım var Lenin Yoldaşa...” Nâzım Hikmet, “Bazı Anlar”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 111, 113; “Oralı ilk yeni adamı yüzyılımın, / bütün yurtlarının yurttaşı Lenin Yoldaş.” Nâzım Hikmet, “Orası”, *Yeni Şiirler*; (20. Baskı, Adam 2000) 172. “Lenin'i görmedim nöbet tuttum tabutunun başında 924'de” Hikmet (n. 39 1999) 102; “Dünya 1 Mayıs'ta Kızıl Meydan olur: / Lenin'in konuştuğu meydan...” Nâzım Hikmet, “1 Mayıs'ta Kızıl Meydan”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 186. “1 Mayıs, / yaşam yirmi, / Lenin sağ.”, Nâzım Hikmet, “1 Mayıs”, *Son Şiirleri*, (20. Baskı, Adam 1999) 187.

<sup>42</sup> Troçkist bir yorum için bkz. Sungur Savran, “Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm” (2016) (26) Devrimci Marksizm 36-89. Şairin, Stalin ile ilgili yazdığı eleştirel şiirin dizeleri şöyledir: “Taştandı tunçtandı alçıdanı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar / taştan tunçtan alçıdan ve kâattan çizmeleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında / parklarda ağaçlarımızın üstündeydi taştan tunçtan alçıdan ve kâattan gölgesi / taştan tunçtan alçıdan ve kâattan bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın / odalarımızda taştan tunçtan alçıdan ve kâattan gözleri önündeydik / yok oldu bir sabah / yok oldu çizmesi / meydanlardan / gölgesi ağaçlarımızın üstünden / çorbamızdan bıyığı / odalarımızdan gözleri /

Sonuç itibarıyla iktidar kavramı yönünden Nâzım'ın tüm şiirlerine Komünizmin Marksist-Leninist bakış açısı sinmiştir. Bu yaklaşıma göre amaç, işçi iktidarını ve bu iktidarın komünizme geçişi, burjuvazinin kendi diktatörlüğünü geri getirme olasılığından ötürü proletarya diktatörlüğünü zaruri kılar.<sup>43</sup> Bu zorunluluk durumu da kaçınılmaz olarak zor kullanmayı gerektirir. Nâzım Hikmet, devrimci anlarda “iktidar”ı almak ve elde tutmak için politik şiddeti yadsımaz. Zaten bu nedenledir ki Fransız Devrimi'nin Jakoben öznelere de sahip çıkar. Fransız Devrimi'ni konu ettiği ve Robespierre, Marat, Babeuf, Danton'un adlarını zikrettiği “İhtilâlî Kebir”deki “*Severim kanı: / anamın rahminde olduğu / ve giyotin sepetine dolduğu / için...*”<sup>44</sup> dizeleri ve İspanya iç savaşını konu ettiği “Karanlıkta Kar Yağıyor”da İspanyol devrimcilere dönük “*belki yüzünün bir tarafı biraz / bizim Dumluşınar'da yatana benziyordur / ve bir parça hatırlattıyorsun Robespier'i*”<sup>45</sup> dizeleri bu yöndeki sembolik göndermelerden bazılarıdır.

Nâzım, bir Marksist-Leninistten bekleneceği üzere, işçi sınıfının iktidardan uzaklaştırılan sınıflar üzerindeki egemenliğini anlatan ve sınıfsız topluma erişince sönmünecek olan proletarya diktatörlüğünü de “*Hari, hari / Hurra hurra / Hurrra! / Geçti bize diktatura*”<sup>46</sup> dizelerinde görüldüğü üzere sahiplenir.

\*\*\*

Nâzım'ın hükûmetlere nasıl baktığı konusunu tam olarak kavramak için meseleyi Türkiye özelinde ve tarihsel kesitlere göre ele almak anlamlı olabilir. Şairin yaşamına denk düşen hükûmetler, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP) hükûmetleridir. Büyük ozanın yaşamının son demleri ise 27 Mayıs müdahalesine ve onun hükûmetine rastlamıştır.

### A. Cumhuriyet Halk Partisi Hükûmeti

1902 doğumlu olan Nâzım Hikmet, 18 yaşına geldiğinde artık Osmanlı İmparatorluğu yoktur. “*On dördümden beri şairlik ederim*” diyen şairin bu konuda

*ve kalktı göğsümünden baskısı binlerce ton taşın tuncun alçımın ve kâadın.*” Vera Tulyakova Hikmet, *Bahtiyar Ol Nâzım*, (Hülya Arslan (çev), Anna Stepanova (haz), YKY 2008) 300-301. Mehmet Perinçek, Nâzım'ın Stalin hakkında yazdığı bir başka şiirin daha bulunduğunu söyler. M. Perinçek'e göre Stalin'in ölümünden 5 gün sonra, 10 Mart 1953'te, Sovyet Yazarlar Birliği'nin aylık yayın organı ‘Literaturnaya Gazeta’da (Edebiyat Gazetesi) yayımlanan “Hatırlıyorum” başlıklı şiir, 1953'te Stalin'in ölümü üzerine yazılmış şiirlerden derlenen “Stalin v Serdtse” (Kalpteki Stalin) kitabında ve daha sonra yine Rusça olarak 1953 baskısı ‘Seçme Eserleri’nde de yer almaktadır. Şiir için bkz. Mehmet Perinçek, “Ölümünün 65. Yılı: Stalin'in Cenaze Töreninde DP Hükûmeti Heyeti” (2018) (291) Toplumsal Tarih 90, 94. Memet Fuat, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nuret'in Troçki'yi tuttuklarını söyler. Bkz. Fuat (n. 14) 61. Vâlâ Nuret'in, bu hayranlığın zamanla geçtiğini ifade eder. Bkz. Vâlâ Nuret'in, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, (İzmir: Cem, 1988) 313. Zekeriya Sertel Nâzım'ın, özellikle Stalin dönemindeki hayal kırıklığını vurgular. Zekeriya Sertel, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* (Remzi 2001) 130-133.

<sup>43</sup> Bu konuda bkz. Hal Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması Marx'tan Lenin'e*, (Osman Akınhay (çev), Belge 2013).

<sup>44</sup> Nâzım Hikmet, “İhtilâlî Kebir”, 835 *Satır* (7. Baskı, Adam 1992) 192.

<sup>45</sup> Nâzım Hikmet, “Karanlıkta Kar Yağıyor”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996) 29.

<sup>46</sup> Hikmet (n. 7 2019).

kalem oynatmaya başladığı dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüdür. Dolayısıyla şiirlerini esasen Cumhuriyet döneminde yazmıştır.

Nâzım Hikmet'in, Cumhuriyeti, monarşiye yeğlediğini biliyoruz. Bunu, 1908 Devrimi'ni ve "31 Mart ayaklanması" olarak bilinen karşı-devrimci isyanı ezen Harekât Ordusu'nun müdahalesine sahip çıktığını söylediği bir demecinde de ortaya koyar.<sup>47</sup> Şair, "Kuvâyı Milliye Destanı"nda da Anadolu'daki direniş hareketinin yanında durduğunu açıkça göstermiş, hattâ bu direnişi edebi olarak ölümsüzleştirmiştir. Bu eserinde Büyük Taarruz'u anlatırken, Mustafa Kemal Paşa'yı öven şu satırları yazmıştır:

*"Dağlarda tek tek / Ve yıldızlar öyle ışıltılı, öyle ferahtılar ki şayak kalpaklı adam / nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden / güzel, rahat günlere inanyordu / ve gülen bıyıklarıyla duruyordu ki mavzerinin yanında, / birdenbire beş adım sağında onu gördü. Paşalar onun arkasındaydılar: / O, saati sordu. / Paşalar : «Üç» dediler. ; / Sarışın bir kurda benziyordu. / Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı. / Yürüdü uçurumun başına kadar, / eğildi, durdu. / Biraksalar / ince, uzun bacakları üstünde yaylanarak / ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak / Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlıyacaktı."<sup>48</sup>*

Anadolu hareketinin yanı sıra Cumhuriyet de Nâzım'ın sahiplendiği bir değerdir. Nitekim "Memleketimden İnsan Manzaraları"nda bir ölçüde şairin kendisiyle örtüşen Halil karakteri<sup>49</sup>, Aynacı Asri Yusuf karakterinin "*asrileştik mi Abdülhamit ten yana?*" sorusuna, "*elbette yürüdük, daha da yürüyeceğiz. Bir merdiven çıkıyoruz, diye düşün, / basamaklar, son basamak, / kapı, / kapı açılacak, kendiliğinden değil, biz açacağız elbette, gireceğiz eve, rahat, sıcak*" yanıtını verir.<sup>50</sup> Nitekim Cumhuriyet, şairin "bir ölçüde" daha serbest bir dille yazmasına olanak sağlamıştır. Bu serbesti özellikle dinsel konularda görünür olur. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal yıllarında karşılaştığımız dinsel motiflerle, Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında karşılaşmayız. İşgal yıllarında görülen kimi dinsel yakarılar<sup>51</sup> veya tutucu belirlemelerden<sup>52</sup> ziyade,

<sup>47</sup> Nâzım Hikmet, "Türk Subayının Faciası: Dalından Kopup Çürüyen Elma", iç Anjel Açıköz (ed), *Bizim Radyo'da Nâzım Hikmet* (2. Baskı, TÜSTAV 2004) 149.

<sup>48</sup> "*Abdülhamid / atardı / Tibbiye talebesini Sarayburnu'nda. / Akıntı götürmüş çuvalları/ bulamadılar... / Çok adam / çok adam asıldı Hürriyete... / Eskiden köprü başında asarlardı, / bunu Sultanahmet'te...*"; Nâzım Hikmet, "26 Ağustos Gecesinde Saatler İki Otuzdan Beş Otuz Kadar ve İzmir Rıhtımından Akdeniz'e Bakan Nefer," *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 82-83.

<sup>49</sup> Bu kişinin Hikmet Kivılcımlı olduğunu da düşünebiliriz. Bu konuda bkz. Emin Karaca, *İnancın ve Direncin Adı: Hikmet Kivılcımlı* (Destek 2011).

<sup>50</sup> Nâzım Hikmet, "Üçüncü Kitap", *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 312.

<sup>51</sup> "*Göklerden gelmedi hâlâ bir haber/Yıllar var dillerden düşmezken adın/Çok fazla inlettin/Yarabbim yeter/Cezaya çarpmaksa bizi muradın/ Yarabbim bahtımız ne kadar kara/Biraz da nurunu yak bu diyara/Bir ışık bu sonsuz karanlıklara/ Yarabbi bahtımız ne kadar kara*", Nâzım Hikmet, "Yarabbi Bahtımız Ne Kadar Kara", *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1916.

<sup>52</sup> "*İslâmın beklediği en şerefli gündür bu; / Rum Konstantiniyye'si oldu Türk İstanbul'u! / Cihana karşı koyan bir ordunun sahibi, Türkün genç padişahı, bir gök yarılır gibi / Girdi "Eğrikapı"dan kir atının üstünde; Fethetti İstanbul'u sekiz hafta üç günde! O ne mutlu, mübarek bir kuluymuş Allahın... / "Belde-i Tayyibe"yi fetheden padişahın / Hak yerine getirdi en büyük niyazını: / Kıldı Ayasofya'da ikindi namazını. / İşte o gündün beri Türkün malı İstanbul, / Başkasının olursa yıkılmalı İstanbul."* Nâzım Hikmet, "Sekiz Yüz Elli Yedi", *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1969.

dinden medet ummanın anlamsızlığına dikkat çeken dizeler<sup>53</sup> daha ön plandadır. Söz konusu evrim, 1921 Anayasası'nda Saltanat ve Hilafeti kurtarma çabaları ve İslam'ın resmî din olarak tanınması ile 1928 yılından sonraki Anayasa metninin tüm dini öğelerden arındırılıp tamamen laikleştirilmesi ikilemine benzerdir. Bu bakımdan işgal yıllarında, sembolik önemi olan Ayasofya, Nâzım'ın dizelerinde Fatih Sultan Mehmet'in namazını kıldığı andan itibaren “Türkün malı”<sup>54</sup> olarak yer bulurken, ilerleyen yıllarda “*Ben ne tarih hocasıyım / ne de coğrafya. / Beni ancak / dört köşe taş bir ambar / kadar / alâkadar / eder /Ayasofya!*”<sup>55</sup> biçiminde önemsizleşmiştir.

Bu aktarımlar bir yanılgıya neden olmamalıdır. Nâzım'ın Cumhuriyet'i sahiplenmesi, onu eleştirmediği anlamına gelmez. Şair, Cumhuriyet'i monarşiye göre ileri görse de ikisi arasındaki sınıfsal yapılar yönünden benzerliğe, ironiyle dikkat çeker:

*“Sultan Hamit devrinde, Yemen’de on yıl / askerlik etmemiş babam, yüksek memur / sınıfından, paşazadeymiş kendisi. / Ben sınıf değiştirip komünist oldum, / dokuz yıl hapislik ettim — hem de yalnız bu sefer — / devri dilârâyı Cumhuriyet’te, / ve bu vatan hizmeti / daha ne kadar sürer / belli değil.”*<sup>56</sup>

Öte yandan, şairin doğrudan Mustafa Kemâl Paşa hakkında yazdıklarında da eleştiri bulunabilir. Bu bağlamda en dikkat çekici olan konu, TKP'nin lider kadrosunun Trabzon'dan Sovyetlere geri gönderilmek amacıyla bindirildikleri teknede öldürülmeleri olayıdır. Bu olayın iç yüzü (en azından Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan ilişkisi) bugün hâlâ tamamen açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Fakat nesnel gerçek, TKP Genel Sekreteri Mustafa Suphi ve diğer yöneticilerin Türkiye'deki komünist harekete yön vermek üzere 28 Aralık 1920'de Anadolu'ya geçtikleri, Ankara'ya gidip Kemal Paşa ve yönetimindeki hükümetle görüşmeyi hedefledikleridir.<sup>57</sup> Bu hedef doğrultusunda Kars'ta Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından karşılanan heyet, zorlu Erzurum – Bayburt – Gümüşhane – Maçka güzergâhı üzerinden Trabzon'a sevk edilmiş fakat yolda, kıskırtilan yerel halkın tepkileri ve saldırıları üzerine Batum'a gönderilmek üzere Trabzon'dan bir kayığa bindirilmişlerdir. Kayıktakiler, Trabzon açıklarında Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kâhya ve adamları tarafından öldürülmüştür.<sup>58</sup>

<sup>53</sup> “Yazık, yazık bize ki asırlarca aldandık!... / Karanlıkta çizilen izleri görmek için, / Görüp yüz sürmek için, Yazık, yazık bize ki bir چراغ gibi yandı... / Ne gökten necat geldi, ne bir parça merhamet. / Çalışan esirlere İsa, Musa, Muhammet, / Sade bir satır dua, bir tütsü, buhur verdi / Masal cennetlerinin yollarını gösterdi. / Ne beş vaktin ezanı, ne Anjelüs çanları / Zincirden kurtarmadı yoksul çalışanları. (...) Efendiler, ağalar, evliyalar, keşişler / Ebedî karanlığın boğulsun kollarında. / Artık temiz ruhların aydınlık yollarında / Sade bir din, bir kanun, bir hak: / İşliyen – dışler...”

<sup>54</sup> Hikmet (n. 52).

<sup>55</sup> Nâzım Hikmet, “Bir Şehir Rehberi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 162.

<sup>56</sup> Nâzım Hikmet, “Sultan Hamit Devrinde”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996) 143.

<sup>57</sup> Mustafa Suphi olayına dair bkz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* (İletişim 2014) 279-292.

<sup>58</sup> Bkz. İsmet Bozbağ, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü: Atatürk Mü? Lenin Mi?* (Emre 1992) Ahmet Kardam, *Mustafa Suphi: Karanlıktan Aydınlığa* (İletişim 2020); Emrah Cilasun, *Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürttü?* (Tekin 2021). Ayrıca bkz. TÜSTAV, *1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü* (TÜSTAV 2005).



Bu cinayetın kimin tarafından organize edildiğine dair çoklu savlar vardır. Bir sava göre bu katliam, kendi kontrollerinin dışına çıktıkları için Sovyetler Birliği yönetimince organize edilmiş, diğer bir sava göre Suphi’ler özellikle Ruslar nezdinde Enver Paşa ile mücadele ettikleri için İttihatçılarca gerçekleştirilmiştir.<sup>59</sup> Bir başka sava göre ise süreç, Atatürk’ün emri ve/veya bilgisiyle gerçekleşmiştir.<sup>60</sup> Fakat her hâlükârda Türkiye’nin kaderini derinden etkileyen, edebiyat dünyasında dahi önemli yankılar bulan<sup>61</sup> bu olay, doğal olarak Nâzım Hikmet’in dizelerine de yansımıştır.<sup>62</sup> Bunlardan “28 Kanunisâni”, Mustafa Kemal ile ilgili de satırlar barındırır:

*“Trabzondan bir motor açılıyor / Sa-hil-de-ka-la-ba-lık! / Motoru taşıyorlar / Son perdeye başlıyorlar! / Burjuva Kemal’in omuzuna binmiş / Kemal kumandanın kordonuna / Kumandan kâhyanın cebine inmiş / Kahya adamlarının donuna / Uluıyorlar / Hav... hav... hak... tü / Yoldaş unutmama bunu burjuvazi / Ne zaman aldatsa bizi / Böyle haykırır: / – Hav... hav... hak... tü”<sup>63</sup>*

Bu şiirde özellikle “Burjuva Kemalın omzuna binmiş” ifadesi dikkat çekici ama aynı zamanda tartışmalıdır. “Kemal’in omuzuna” binen burjuva mı, yoksa ifade “Burjuva Kemal” biçiminde bir tamlama mıdır, bu net değildir. Tümcede virgül olmadığı için “Burjuva Kemal” ifadesi ayrılmaz bir görüntü sunmaktadır. Fakat bu biçimiyle anlam bozuktur. Arada virgül varsayıldığında tümcenin anlamlı hâle gelmekte, o zaman da Burjuvadan Mustafa Kemal’e, Mustafa Kemal’den kumandana, kumandan kâhyaya, kâhyadan adamlarına giden bir silsileden bahsedilmiş olmaktadır. Yani Nâzım Hikmet, Mustafa Kemal Paşa’nın doğrudan doğruya bu olayın örgütleyeni saymasa da silsilenin içinde görmektedir.<sup>64</sup> Dolayısıyla virgül nerede olursa olsun Paşa’yı eleştirdiği açıktır. Fakat bu eleştirinin dolaylı yönü, yaşanan trajedi karşısında yumuşak dahi sayılabilir.

Anılan dönemde eleştirel şiirleri, sadece Mustafa Kemal’le sınırlı değildir. İlk çok partili hayat denemesi için kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na dönük eleştirisini CHP’nin manipülatifliğini de hicvederek anlatmış ve son bölümde şiir, bu ikilemin ötesinde bir komünist alternatifte dikkat çekilerek bitirilmiştir:

<sup>59</sup> Enver Paşa’nın kendisi istemese bile İttihatçıların onun adına öldürmeleri olasıdır. Bu konuda bkz. Murat Bardakçı, *Enver Paşa* (Türkiye İş Bankası Kültür 2019).

<sup>60</sup> Atatürk’ün her koşulda Mustafa Suphi hakkında olumlu konuşmadığı ve bu bağlamda Kâzım Karabekir’e sahip çıktığı kaydedilmelidir. Gizli tutanaklar ve görüşmeler için bkz. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi* (3. Baskı, Sel 2010) 255-256.

<sup>61</sup> Cezmi Gürbüz, *Mustafa Suphi Olayı ve Edebiyata Yansımaları* (Berfin 2021) 34-35.

<sup>62</sup> Örn. bkz. Nâzım Hikmet, “Kalbim”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 160; Nâzım Hikmet, “On Beşler İçin”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı YKY 2019) 1984; Nâzım Hikmet, “On Beşlerin Kitabesi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1986.

<sup>63</sup> Yapı Kredi Yayınları, şiirdeki bu kısmı sansürlemiştir. Bkz. Nâzım Hikmet “28 Kânunisâni”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 2058.

<sup>64</sup> Hatta buradaki kâhyanın adamlarına dönük “donuna” metaforunun cinsel menfaate, kâhyaya dönük “cebine” metaforunun parasal menfaate, kumandana dönük “kordonuna” metaforunun silahlı desteğe, Mustafa Kemal’e dönük “omzuna” metaforunun da politik desteğe/çıkara işaret ettiği de düşünülebilir.



“Aldı sazı ele Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, / Bakalım ne dedi: / Bizim fırkaya derler / Cumhuriyetçi Terakkiperver / Hem fırkacıyız hem berber / İşçiyi çiftçiyi turaş ederiz / Perdah olmazlarsa telaş ederiz. / Yaldızlı bir kazık kakalım / İşçinin açlıktan kokan nefesine / Mavi boncuk takalım / Köylünün püskülsüz fesine / Fakat hürmetle riayetle bakalım / Ecnebi sermayesine / İşçiyi çiftçiyi turaş ederiz / Perdah olmazlarsa telaş ederiz.

Aldı sazı ele Halkçı Cumhuriyet Fırkası, / Bakalım ne dedi: / Terakkiperver'lere kanmayın / Onlar dostunuzdur sanmayın / Parmağınızı siyasete banmayın / Palan olsa da sırtınıza sırma hırkamız / Samansız bırakmaz sizi Fırkamız. / Çıkar elbet bir gün Mesai Kanunu / Yüz sene, bin sene bekleyin bunu / İşte buna derler Ali Cengiz oyunu / Palan da olsa sırtınıza sırma hırkamız / Samansız bırakmaz sizi Fırkamız.

Aldı sazı ele amele ve köylü, / Bakalım ne dedi: / Semerkant elinden yollasanız da / İçini ipekle çullasanız da / Ne kadar telleyip pullasanız da / Sırtıma vurulan palandır palan / İnanmam yalandır, yalandır, yalan.”<sup>65</sup>

Fakat bu iki ayrıksı şiir dışında Nâzım'ın, Kemalist yönetimi doğrudan hedef almamış olması dikkat çeker.<sup>66</sup> Bu durum, kimileri için onun utangaç bir Kemalist (ve sosyal şovenist) olmasından ileri gelirken, diğer bazıları ise Nâzım'ın Kemalist olsaydı TKP içinde mücadele etmek yerine Ankara'nın hizmetine gireceğini söyleyerek bu yaklaşıma katılmaz.<sup>67</sup>

Bu konuda bağlamdan kopuk bir değerlendirme doğru olmaz. Dahası, tarihsel seyir, bu seyirde TKP'nin politikaları ve Nâzım Hikmet'in kişisel durumu bunu gerektirmiş olabilir. Şöyle ki; Nâzım Hikmet, Moskova'daki eğitiminden Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra (1925) Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmış ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp kürek mahkûmiyetine çarptırılmış ve bunun üzerine aynı yıl yurt dışına kaçmıştır. Bir süre sonra, Türkiye'de gizli faaliyet gösteren TKP üyelerine karşı yapılan yaygın tutuklamaların (1927 Tevkifatı) ardından, tutuklanan kimi yöneticiler (örn. Şevket Süreyya Aydemir) Kemalist yönetimle uzlaşarak bir ölçüde meşruluk (yasal Kadro Dergisi) kazanmıştır. Bu süreçte açıkça Mustafa Kemal ile çatışmamak kaydıyla ülke içinde çalışma yapabilen komünistlerin arasında, 1928'de yurda dönen Nâzım Hikmet de vardır. 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin olumlu seyretmesi üzerine<sup>68</sup> Komintern'in TKP'ye talimatının, Kemalist rejime karşı sert muhalefet yapmaması yönünde olduğu da hesaba katıldığında, (1934'te partiden ihraç edilen) şairinin kaleminin ucunun söz

<sup>65</sup> Nâzım Hikmet, “Destan”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1985.

<sup>66</sup> Nâzım Hikmet'in büyük dayısı Ali Fuat Cebesoy'un aktarımına göre Atatürk, şiirlerini sıklıkla gramafonda dinlediği Nâzım Hikmet'i yetenekli görmekteydi ve yanına çağırmak istemiştir. Fakat Nâzım, “Belki bir kusur işlerim, bir terbiyesizlik yaparım, bana çıkışır, gözünden düşerim” düşüncesiyle yanına çağırılmamasını rica etmiştir. Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri* (Temel 2001) 307.

<sup>67</sup> Örneğin sırasıyla bkz. Hüseyin Can, *Nâzım Hikmet ve Kürtler: İttihatçı-Kemalist İdeolojiden Kurtulmamış Sosyal Şoven TKP'nin Üyesi Bir Şair* (Peri 2010); Hikmet Akgül, *Nâzım Hikmet: Siyasi Biyografi* (Çiviyazıları 2002) 142.

<sup>68</sup> SSCB ile 1925'te yapılan dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının süresi 1929'da ve 1931'de (beş yıl için), 1935'te (on yıl için) yenilenmiş, 1932'de SSCB'den 8 milyon dolar ekonomik kredi antlaşması imzalanmış, 1935'te İktisat Vekili Celal Bayar Moskova ziyaretinde bulunmuştur. Bu süreç hakkında bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II* (BDS 1992) 33 vd.; Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri*, (Küyerel 1998).

konusu süreçte Kemalist hükûmete karşı neden keskin olmadığı anlaşılabilir hâle gelmektedir.<sup>69</sup>

Atatürk'ün yaşamının sona erdiği 1938 yılı ise Nâzım'ın ordu mensupları arasında komünizm propagandası ve örgütlenme faaliyetleri yürüttüğü iddiasıyla Harp Okulu Komutanlık Askerî Mahkemesinde “askerî kişileri üstlerine karşı kışkırtmak” suçundan yargılandığı yıldır.<sup>70</sup> Nâzım Hikmet'in aldığı on beş yıllık hapis cezasının, özellikle büyük dayısı (Mustafa Kemal'in sınıf ve silah arkadaşı) Ali Fuat Cebesoy'un aracılığıyla onanmayacağı düşünülse de Paşa'nın hastalığından ötürü bu süreçle ilgilen(e)mediği iddia edilir.<sup>71</sup> Keza Nâzım'ın Atatürk'e bir af mektubu<sup>72</sup> yazdığı ve her an için bir af beklentisi içinde olduğu da bilinir.<sup>73</sup>

Öte yandan, Atatürk'ün ölümünden sonra Nâzım Hikmet'in, hapisane yıllarında özellikle Hasan Ali Yücel'in himayesinde olduğu, hatta Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan çeviri dizisine Tolstoy'un “Savaş ve Barış” kitabının tercümesine TKP'li Zeki Baştumar'la birlikte katıldığı da iddia edilmektedir.<sup>74</sup> Nâzım'ın “Sevmişim Meğer” şiirinde “*hapiste Türkçeye çevirdim iki cildini Savaşla Barış'ın*” demesi<sup>75</sup> de bunu doğrular.<sup>76</sup> Bunlardan hareketle Nâzım'ın cezaevi yıllarında, rejimi açıkça karşısına almak istemediğini tahmin edebiliriz. Bu durum, Nâzım'ın cezaevinden çıkmasına kadar sürmüştür.

Öte yandan, Atatürk'e yazdığı bir mektupta da Kemalist inkılapların yanında olduğunu yazan Nâzım, Atatürk'ün ölümünden sonra 1954'te daha serbest olduğu dönemde Budapeşte Radyosu'na verdiği demeçte Kemalizm ile ilgili şunları söylemiştir:

“Türkiye’de en büyük mesele; yurt meselesidir, evimizin meselesidir. Evimizin bağımsızlığı meselesidir. Kim bizim eve hırsız sokmuşsa ve kim bizim evde bizi bu

<sup>69</sup> Ankara’yı dost tutmak isteyen Komüntern’in TKP’ye dönük erken dönem eleştirileri için bkz. Araştırma Grubu, *Parti Tarihi: Türkiye Komünist Partisi’nin Kuruluş Dinamikleri – I* (Yazılama 2021) 245 vd. Ashında Nâzım Hikmet, 1933’te dört yıl hapis cezası alsa da Cumhuriyet’in 10’uncu yılı affından yararlanmıştı. Bkz. Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet* (1. Baskı, TÜSTAV 2002) 9.

<sup>70</sup> Bu yargılamanın hukuksal analizi için bkz. Fuat Uluç, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harbökulu Olayının Gerçek Yönü* (1. Baskı, Ayyıldız 1967); Türkiye Yazarlar Sendikası, *Nâzım Hikmet’e Armağan* (Tekin 1977) 17-53. Mehmet Ali Sebük, *Nâzım’ın Özgürlük Savaşı* (Cem 1990). Bu yargılama sırasındaki tahliye konusundaki Türk solunda yaşanan tartışmalar için bkz. Akgül (n. 67) 207-215.

<sup>71</sup> Bu konudaki ayrıntılar için bkz. A. Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* (İstanbul Matbaası 1967) 175.

<sup>72</sup> Ayrıntılar için bkz. Uğur Mumcu, *40’ların Cadı Kazanı* (20. Baskı, um:ag Vakfı 1990) 163-164. Nâzım Hikmet’in üvey oğlu Memet Fuat, bu mektubun Atatürk’e okutulmadığını anlatır. Bkz. Fuat (n. 14) 241-244. Ayrıca bkz. Hıfzı Topuz, *Hava Kurşun Gibi Ağır: Nâzım Hikmet’in Romanı* (6. Baskı, Remzi Kitabevi 2011) 141-143. Bu anlatımlara dönük eleştirel bir perspektif için bkz. Akgül (n. 67) 193.

<sup>73</sup> Bkz. Kadir (n. 71) 75, 175; Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet Dosyası* (3. Baskı, May 1967) 50-51,132; Kemal Sülker, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nâzım Hikmet Orhan Kemal Dostluğu* (Amaç 1988) 94-97.

<sup>74</sup> Hikmet Tanyu, *Türkçülük Davası ve Türkiye’de İşkenceler* (Kayseri Erciyes Matbaası 1950) 13-14.

<sup>75</sup> Nâzım Hikmet, “Sevmişim Meğer,” *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1800.

<sup>76</sup> Lev Tolstoy, *Harp ve Sulh* (Zeki Bastimar ve Nâzım Hikmet (çevr), Maarif Vekaleti 1945). Bu konudaki gelişmeler için bkz. Saim Göksoy ve Edward Timms, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet’in Yaşamı ve Eseri*, (Barış Gümüşbaş (çev), 4. Baskı, Doğan Kitap 1999) 229.

hırsıza hizmetçi yapmışsa mürteci olan odur. Kemalizmin prensiplerine düşman olan odur. (...) Bunlar Kemalizmi inkâr etmişlerdir, bunlar vatan hainidir.”<sup>77</sup>

Fakat tüm bu anlatılanlardan Kemalist yönetime tamamen sadık bir şair görüntüsü çıkmamaktadır. Nâzım; Kemalizmi, anti emperyalist ve anti feodal karakteriyle ilerici sayan ama aşılması gerektiği düşüncesiyle eleştiren (yani sağdan bir eleştiri değil, soldan eleştiri getiren) biridir.

## B. Demokrat Parti Hükûmeti

Nâzım Hikmet’in son mahpusluğunun sona erdiği yıl (1950), Demokrat Parti’nin de iktidara geldiği yıldır. Bu dönemde Nâzım, eleştirilerin daha rahat biçimde dile getirmeye başlamış, şiirlerindeki ton da sertleşmiştir. Fakat bu, hızla gerçekleşmiş değildir. Demokrat Parti’nin ilk kuruluş yıllarında Nâzım, bu konuda kalem oynamamıştır. Bunda DP’nin kuruluş sürecinde tek parti rejimine, özellikle de İsmet İnönü’nün millî şefliğine karşı sağ ve sol arasında mevcut olan dirsek temasının payı da bir ölçüde varsayılabilir.<sup>78</sup> Kuruluş döneminde, hızla iktidara gelme çabasıyla solla da ittifak yapan DP, halkı arkasına almak için kimi sol temaları demagojik şekilde kullanmıştır.<sup>79</sup> İşçi sınıfına grev hakkını tanıyacağını beyan etmiş, “ucuzluk” söylemiyle uzun zamandır vergi yükü altındaki köylülerden destek toplamıştır.<sup>80</sup> Bu dönemde sol saflarda da DP bağlamında bir “demokratik cephe” kurma umudu baş vermiştir.<sup>81</sup> Fakat bunun sahteliğini anlamak için çok geçmesi gerekmemiş, DP gerçek güzünü kısa süre içinde göstermiştir. Tan Gazetesi baskınıyla başlayan yol ayrımı, dönemin oldukça önemli başlıklarından biri olan grev hakkının ısrarla tanınmaması, Türkiye’nin, Kore Savaşı’na sokulup NATO’ya üye kılınmasıyla derinleşmiştir. Dahası, bu gelişmelere tepki gösteren ve TKP’ye yakın isimlerin oluşturduğu Barışseverler Cemiyeti üyeleri de DP iktidarı altında keyfi biçimde tutuklanmıştır.

Nâzım Hikmet, bu gelişmeleri şiirlerine konu etmiştir. Nâzım’ın, New York Times’ta çıkan bir DP haberinden hareketle yazdığını söylediği hiciv yüklü şiiri şöyledir:<sup>82</sup>

<sup>77</sup> Aziza Rüya, “Bu Memleket Bizim,” (2017) (30) Karabatak 101. Nâzım’ın daha erken zamanlarda, evine gelen (hafiye olduğundan kuşkulandığı) bir askeri öğrenciyi, subay çıkınca erata altı oku anlatmasını salık vermesi ilginçtir. Bkz. Fuat (n.14) 223.

<sup>78</sup> Bu bu dirsek teması hakkında bkz. Uğur Mumcu, *Aybar ile Söyleşi Sosyalizm ve Bağımsızlık* (8. Baskı, Tekin 1993) 36-37; Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş* (İletişim 1991) 33.

<sup>79</sup> Timur (n. 78) 100.

<sup>80</sup> Timur (n. 78) 44-45.

<sup>81</sup> Bu süreç Tan Baskını ile bir ölçüde kesintiye uğramış olsa da TKP’den ayrılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin (eskiden TKP’nin) lideri Şefik Hüsnü Deymer bu umudu bir süre daha ayakta tutmuştur. Bkz. Mumcu (n.72) 95-96. TKP çizgisinden gelen bir diğer parti olan ve Esat Adil önderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ise DP’yi bir muvazaa güden bir düzen partisi olarak reddediyordu.

<sup>82</sup> Haber, DP’nin basın özgürlüğünü yok sayıp liberal muhaliflerini (örn. Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın) tutuklatmasını konu alır ve “Bu durum Türkiye’nin Batıdaki dostlarını kederlendirmektedir.” Notuyla tamamlanır. Nâzım, bunların üstüne gider.

*“Şaşkınlığın bu kadarına doğrusu ya pes. / Bindiğin dalı kesiyorsun Adnan Menderes. / İlle de asıp kesmek geliyorsa içinden / Ezmekte devâm et Barışçılar'ı, ama sen / Meselâ Yalçın'ı da tüküyorsun deliğe / İhtiyarcık sana azıcık cilve yaptı diye, / Git, koş, elini öp, af dile, yüzünü güldür, / O, yalnız altın kafeslerde öten bülbüldür.*

*O, matbaalar yıktırıp kitaplar yaktıran, / O, büyük demokrat, O, hürriyetçi kahraman, / Moskova'yı atomlayalım diyen insanı... / Kendine acımazsan bize bir parça acı. / A be Adnan Menderes, böyle bir dal kesilmez, / Böyle şaşkınlıkların sonu da iyi gelmez... / Şu muhalefetle de alıp veremediğin ne? / Niye öyle hışımla yürüyorsun üstüne? / Kore'ye asker gönderdin de 'Hayır' mı dedi? / 'Kan aktı hesabı sorulmalıdır!' mı dedi? / Orduyu emrimize verdin, ses çıkardı mı? / 'Olmaz olsun' mu dedi Amerikan yardımı? / Feryat mı etti 'İstiklâl elden gitti' diye? / Zavallı, sımsıkı sarılmış demokrasiye : / 'Başvekil merasimsiz karşılanmalı' diyor. / Bir de bazan coşarak 'Hayat pahalı' diyor. / Bu aksoylu muhalefeti ezilir görmek / Türkün Batılı dostlarını pek üzüyor pek. / Şaşkınlığın bu kadarına doğrusu ya pes. / Bindiğin dalı kesiyorsun Adnan Menderes.*

*Hani, her işte bizden örnek alacaktın ya? / Hürriyet nizamına sâdik kalacaktın ya? / Vaadettin tanımadın işçinin grev hakkını. / O hakkı bizim tanıdığımız gibi tanı. / Elli istiyorlarsa ateş aç, sonra beş ver. / Ama ufak tefek grevlerde anlayış göster. / Sendika liderlerinizin birçoğu zaten / bizde olduğu gibi emir alır polisten. / Niye telaşlanıp kaybedersin vekarını? / Hem de kırarsın liderlerin itibarını? / Şaşkınlığın bu kadarına doğrusu ya pes, / Bindiğin dalı kesiyorsun Adnan Menderes.*

*Senin bindiğin dallar ve bindiğimiz dallar, / Unutma bu dallardan başka asıl ağaç var, / öfkeyle humurdanan yarı çıplak, yarı aç, / bizi silkip atmaya fırsat kollıyan ağaç...’’<sup>83</sup>*

Bu dönemde, dünya konjonktürü ve Türkiye'nin savaş sonrası konumlanışı açısından özellikle Kore Savaşı büyük önem taşır. Demokrat Parti hükümetinin (Anayasa'ya aykırı bir tutumla, TBMM'yi dışlayarak) Kore savaşına katılma kararı, Nâzım'ın “Son Şiirleri”nde özellikle öne çıkar.<sup>84</sup> Nâzım, Kore Savaşı üzerine şiir yazan çok sayıda şairden hem konuyu ele alışı (örneğin Turgut Uyar, savaş vatan ve aile hasretiyle bağlantılı olarak şiirine konu etmiştir) hem de politik hattı (açıkça Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti yanlısı olması) uyarınca ayrılır.<sup>85</sup> Bu dizelerde yaşamını yitiren Mehmetçiklere ağıt yaktığı gibi<sup>86</sup>, onlardan “*kardeşlerine teslim olmasını*”<sup>87</sup> veya “*askerden kaçmasını*”<sup>88</sup> isteyen Nâzım, edebi açıdan çok güçlü olan şiirlerini yine sanki bir silah gibi kullanmış, hattâ âdeta askerlerin arasında elden ele

<sup>83</sup> Nâzım Hikmet, “Gerileyen Türkiye Yahut Adnan Menderes'e Öğütler”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 64-66.

<sup>84</sup> Bu Anayasa'ya aykırı tutum edebiyat çevrelerinde dahi yankı uyandırır. Örneğin Meclis'in dışlanması konusunda Peyami Safa'nın eleştirisi için bkz. Peyami Safa, “Bu Ne Patavastızlık” (1950) (104447) Ulus 1.

<sup>85</sup> Kore savaşı hakkındaki şiirler, romanlar ve hikâyeler için bkz. Şule Çetin, “Kore Savaşı'nın Türk Edebiyatında Uyandırdığı Akisler” (2018) 58(1) Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 43-74.

<sup>86</sup> “Kore'nin etrafı çepçevre meşe /Kurduunu kuşunu doyurduk leşe /Hüngür hüngür ağlasın gelin Hatçe”Nâzım Nâzım Hikmet, “Kore Türküsü,” *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 17.

<sup>87</sup> “Biz Türkler yiğitizdir. Yiğitliğin zerrisi kaldıysa sende, / teslim ol./ Telim ol ananın başı için,/ teslim ol Türk halkı adına, / Ahmet, kardeşim, / kardeşlerine teslim ol.” Nâzım Hikmet, “Mektup”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1508.

<sup>88</sup> “Mangalardan birinin bilmem kaçını eri. Selam vermedin diye, / çipil teğmeni, basıyor tokadı sana. Sen sımsıkı duruyorsun, / yüzünde baş parmağın yeri. Biliyorum Hasan oğlu Hüseyin / kaçacaksın, katletmeye gitmeyeceksin Koredeki kardeşlerini...” Nâzım Hikmet, “Seni Düşünüyorum”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 12.

dolaşım tesir gösterecek bir “devrimci yenilgicilik” bildirisine de dönüştürmüştür.<sup>89</sup> Bu, Nâzım’ı, günümüzün ideolojiszleştirilerek çocuksu / bireyci bir reaksiyon makinasına dönüşen pek çok “muhalif” edebiyatçıdan farklı kılan yönlerden biri olsa gerekir. Günümüzün muktedirlerine karşı bu cesaretle kaleme alınan satırların yokluğunun aksine Nâzım, bu bağlamda doğrudan Başbakan’a yüklenmekten geri durmamıştır. “Kore’de Ölen Bir Yedek Subayımızın Menderes’e Söyledikleri” bölümünde yer alan “Diyet” şiiri şöyledir:

*Gözlerinizin ikisi de yerinde, Adnan Bey, / iki gözünüzle bakarsınız, / iki kurnaz, / iki hayın, / ve zeytini yağlı iki gözünüzle / bakarsınız kürsüden / Meclis’e kibirli kibirli / ve topraklarına çiftliklerinizin / ve çek defterinize.*

*Ellerinizin ikisi de yerinde, Adnan Bey, / iki elinizle okşarsınız, / iki tombul, / iki ak, / vıcık vıcık terli iki elinizle / okşarsınız pomadalı saçlarınızı, / dövizlerinizi, / ve memelerini metreslerinizin.*

*İki bacağımızın ikisi de yerinde, Adnan Bey, / iki bacağınız taşır geniş kalçalarınızı, / iki bacağınızla çıkarsınız huzuruna Eisenhower’in, / ve bütün kaygınız / iki bacağımızın arkadan birleştiği yeri / halkın tekmesinden korumaktır.*

*Benim gözlerimin ikisi de yok. / Benim ellerimin ikisi de yok. / Benim bacaklarımın ikisi de yok. / Ben yokum. / Beni, Üniversiteli yedek subayı, / Kore’de harcadınız, Adnan Bey.*

*Elleriniz itti beni ölüme, / vıcık vıcık terli, tombul elleriniz. / Gözleriniz şöyle bir baktı arkamdan / ve ben al kan içinde ölüren / çılgılığımı duymamanız için / kaçırdı bacaklarınız sizi arabanıza bindirip.*

*Ama ben peşinizdeyim, Adnan Bey, / ölümler otomobilden hızlı gider; / kör gözlerim, / kopuk ellerim, / kesik bacaklarımla peşinizdeyim.*

*Diyetimi istiyorum Adnan Bey, / göze göz, / ele el, / bacağa bacak, / diyetimi istiyorum, / alacağım da.”<sup>90</sup>*

Nâzım’ın aynı bölümdeki “Korku” başlıklı şiiri de yine yeniden Kore’ye gönderilen askerler bağlamında doğrudan Menderes’i hedef alır:

*“Korkuyor Adnan Menderes / ölümlerden korkuyor. / Kore dağlarından geliyor kimi / apaçık gözleri dumanlı / kaytan bıyıkları kanlı / yaşları yirmi.*

*Korkuyor Adnan Menderes / ölümlerden korkuyor / hele çocuk ölümlerinden. / Karınları davul gibi, boyunları çöpten ince, / kırıyorlar Adnan Bey’in mutfak camlarını / her gece mezarlarından çıkınca...*

<sup>89</sup> Devrimci yenilgicilik konusunda bkz. Vladimir İlyiç Lenin, *Yenilgicilik ve Enternasyonalizm* (Ferit Burak Aydar (çev), Agora 2009).

<sup>90</sup> Nâzım Hikmet, “Kore’de Ölen Bir Yedek Subayımızın Adnan Bey’e Söyledikleri”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1690.

*Korkuyor Adnan Menderes / dirilerden korkuyor / hele çarıklılardan / hele kasketlilerden. / Kasketliler hayını bağışlamayı bilmez. /*

*Korkuyor Adnan Menderes / kocaman yanakları / sarkıyor yağı, sarı / Korkuyor Adnan Menderes / üç saata indi uykusu. / Korkuyor Adnan Menderes / hiçbir korkuya benzemez / halkını satanın korkusu.”<sup>91</sup>*

Nâzım, sert şiirlerini Demokrat Parti hükümetinin öne çıkan diğer başka aktörlerine de (örneğin Refik Koraltan’a) yöneltmiş, hattâ İsmet İnönü’yü de (“*Biliyoruz, biliyoruz, / bu vatanın anasını ağlatan / bir İsmet, bir Adnan, bir de Koraltan*”) bu eleştirisine dâhil etmekten geri durmamıştır.<sup>92</sup> Fakat bu eleştirel dizelerde dahi büyük payı yine Menderes almıştır:

*“Türküler söylendikçe Türk diliyle / Seni seviyorum gülüm, dendikçe Türk diliyle / Türk diliyle gülünüp / Türk diliyle ağutlar yakıldıkça, Adnan Bey, / ben anlacağım, / anılacak Türk diliyle size sövüşüm.*

*Tarlalarımıza girmiş değil sizin gibisi yaban domuzunun. / Şehrimiz görmüş değil yangının sizden kanlısını. / Bir adınız var, Adnan Bey, adımıza benzeyen. / Dilimiz kuruyor dilimizi konuştuğunuz için. / Bitten, açlıktan, sıtmadan betersiniz.*

*Yüz Türkiye olsa / elinizden de gelse / yüzünü de zincire vurur / yüz kere satarsınız. / Milletimin en talihsiz gecesi / ana rahmine düştüğünüz gecedir.”<sup>93</sup>*

Bu şiirler, Nâzım Hikmet’in genel olarak karşı-devrimci bir gerici parti olarak gördüğü Demokrat Parti’nin, özel olarak da Adnan Menderes’in amansız bir karşıtı olduğunu gösterir.

### C. 27 Mayıs Müdahalesi

Nâzım Hikmet’in Demokrat Parti’yi konu aldığı şiirlerden ilki, Cem Eroğul’un tasnifiyle partinin yükselme döneminin (1950-1954) sonu, duraklama döneminin (1954-1957) başlarına denk gelir. Bu son dizeler ise yıkılma dönemi (1957-1960) zamanında yazılmıştır.<sup>94</sup> Söz konusu dönemde Demokrat Parti’nin artık “Anayasa’yı ihlal” ettiği iyice su yüzüne çıkmış, Fuat Köprülü gibi kurucu kadrolar dahi partiyi terk etmeye başlamıştır.

Menderes’in sonradan yargılanıp mahkûm edileceği bu “Anayasa’yı ihlal” eylemleri çok yönlüdür. “Siz isterseniz Hilafeti bile getirirsiniz” söyleminde sembolleşen yaygın laiklik karşıtlığı (dinsel eğitimin yaygınlaştırılması ve cemaatlerin fiilen tekrar tanınmaya başlanması vb. pratikler dikkate alındığında) en dikkat çekenlerdendir. Yargı erki, yargıçların erken emekli edilmesi gibi yollarla

<sup>91</sup> Nâzım Hikmet, “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Korku”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1707.

<sup>92</sup> Nâzım Hikmet, “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Refik Koraltan”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1706.

<sup>93</sup> Nâzım Hikmet, “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Adnan Bey”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1704.

<sup>94</sup> Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (Yordam 2013).

bağımsız olmaktan çıkarılmıştır. Yasama erki bünyesinde, milletvekillerinin dokunulmazlıkları, keyfi biçimde kaldırılıp tutuklama tedbiri uygulanmış, muhalif partiler kapatılmış, kapatılmıyorsa da mallarına el konulup “Tahkikat Komisyonu” gibi araçlarla kriminalize edilmiştir. Yürütme organında; özerkliğe sahip olması beklenen üniversitelerde “kara cübbeliler” olarak yaftalanan öğretim üyeleri keyfi soruşturmalar sonucunda cezalar almış, emekliye sevk edilmiş veya sürgün edilmiştir. Buna koşut olarak bağımsız ve tarafsız yayın yapması beklenen devlet radyosu, tek yönlü yayınlarla ve DP’nin kurduğu “Vatan Cephesi”ne katılanları düzenli olarak anons ederek partizanlaştırılmıştır.<sup>95</sup> Basın özgürlüğü; Ulus Gazetesi baskını, tutuklu gazeteciler veya “besleme basın” örneklerinde görüldüğü üzere sıfır noktasına kadar gerilemiş; gazetecilere, yaptıkları haberler için “ispat hakkı” dahi tanınmaz kılınmıştır. Bu baskılara karşı tepki gösteren üniversite gençliğine ise, toplanma özgürlüğünü hiçe sayan kolluk güçlerinin şiddetiyle yanıt verilmiştir. Öyle ki, bu olaylar sırasında Enver Gökçe’nin “28 Nisandı / Yavri Hey! / Ham Meyveyi / Kopardılar Dalından” diyerek andığı<sup>96</sup> İstanbul Üniversitesi öğrencisi Turan Emeksiz yaşamını yitirmiş, rektör Sıddık Sami Onar’ın da aralarında bulunduğu yüzden fazla kişi yaralanmış, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki eylemler karşısında da benzer tutumun sürmesi üzerine, tarihsel bir direniş başlamıştır.

Cemal Süreya’nın “555 K” şiirine de konu olan<sup>97</sup> ve “5’inci ayın 5’inde saat 5’te Kızılay’da” parolasıyla gerçekleştirilen kitlesel eylem, Türkiye tarihinde nitelik ve nicelik yönünden bir ilk olmanın ötesinde, birkaç hafta sonraki dönüm noktası sayılabilecek olayın da tetikleyicisi olmuştur. Bu olay, 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (orta rütbeli subaylarının öncülüğünde) yönetime el koymasınıdır. Cemal Süreya’nın “akasya” gibi gördüğü 1924 Anayasası’nın sonunu getiren bu olay, Süreya’nın “gül” diye nitelendirdiği 1961 Anayasası’nın hazırlanmasına neden olmuştur.<sup>98</sup>

Nâzım Hikmet, sürpriz olmadığı üzere, tüm bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. 1960 yılının Mayıs’ında kaleme aldığı “Beyazıt Meydanı’ndaki Ölü” şiiri, öğrenci Turan Emeksiz’i, onun adını anmadan “Beyazıt Meydanı’nda şehit düşen”<sup>99</sup> kalıbıyla ölümsüzleştirmiştir:

<sup>95</sup> Bu konuda bkz. Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve D.P.* (Ayyıldız Matbaası 1960).

<sup>96</sup> Enver Gökçe, “Turan Emeksiz”, *Bütün Şiirleri* (Evrensel 2012) 83, 84.

<sup>97</sup> Cemal Süreya, “555 K”, *Sevda Sözleri: Bütün Eserleri* (YKY 2013) 290, 291.

<sup>98</sup> “Üç anayasa ortasında büyüdü: / Biri akasya / Biri gül / Biri zakkum”. Cemal Süreya, “Kısa Türkiye Tarihi II”, *Sevda Sözleri: Bütün Eserleri* (YKY 2013) 220.

<sup>99</sup> Şair bu kalıbı başka şiirlerinde de kullanır. Örneğin “Saman Sarısı”nda geçen “Abidin’e söylemeli de resmini yapısın Beyazıt Meydanı’nda şehit düşenin ve Gagarin Yoldaşın ve daha adını sanımı kaşını gözünü bilmediğimiz Titof Yoldaşın ve ondan sonrakilerin ve tavan arasında yatan genç kadının” sözlerinde Turan Emeksiz’e gönderme vardır. Bkz. Hikmet (n. 28) 80. Nâzım, Turan Emeksiz’i “on dokuz yaşında bir delikanlı” diye tanımlar, oysa Turan Emeksiz öldürüldüğünde yirmi yaşındadır. Bu bakımdan bazı bilgileri tam olarak alamadığımız varsayabiliriz. Yeri gelmişken; Turan Emeksiz’in dönemin diğer başka şairlerinin de hakkında şiir yazdığı bir isim olduğunu kaydetmek gerekir. Hilmi Özgen’in “Buğulu Gezi”, Arif Damar’ın “Bir Ak Karanlıkta”, Behçet Kemal Çağlar’ın “Hürriyet Şehitlerine” ve “Malatyalı Şehit Mehmet Turan’ın Anasına Ağıt” şiirleri bunlara örnektir. Bkz. Yaşar Nabi (ed), *Yeni Çağ Türküleri: 28 Nisan – 27 Mayıs Şiirleri* (Varlık 1960) 84; Hasan Latif Sarıyüce (ed), *28 Nisan – 27 Mayıs Hürriyet Şiirleri Antolojisi* (Ekin 1960) 8, 10.



*“Bir ölü yatıyor / on dokuz yaşında bir delikanlı / gündüzleri güneşte / geceleri yıldızların altında / İstanbul`da, Beyazıt Meydanı`nda.*

*Bir ölü yatıyor / ders kitabı bir elinde / bir elinde başlamadan biten rüyası / bin dokuz yüz altmış yılı Nisanında / İstanbul`da, Beyazıt Meydanı`nda.*

*Bir ölü yatıyor / vurdular / kurşun yarası / kızıl karanfil gibi açmış alnında / İstanbul`da, Beyazıt Meydanı`nda.*

*Bir ölü yatacak / toprağa şıp şıp damlayacak kanı / silâhlı milletimin hürriyet türküleriyle gelip / zaptedene kadar / büyük meydanı.”<sup>100</sup>*

Şiirdeki diğer pek çok tarihsel göndermenin yanı sıra “silahlı milletimin hürriyet türküleriyle gelip zaptedene kadar büyük meydanı” sözü özellikle dikkat çeker. Şiirin yazıldığı tarih Mayıs 1960 olmakla birlikte, 27 Mayıs’tan önce mi sonra mı yazıldığı açık değildir. Bu belirsizlik çeşitli olasılıkları beraberinde getirir: Eğer bu tarihten önce yazılmış ise “silahlı millet”, halkın silahlanarak bir devrim yapması temennisini veya askeri bir müdahale beklentisini anlatır biçimde kavranabilir. Öte yandan, bu satırların 27 Mayıs’tan sonra yazılması durumunda ise Nâzım’ın 27 Mayıs’ı gerçekleştiren subayları “silahlı millet” olarak gördüğü söylenebileceği gibi hâlâ gelecekte gerçekleşecek bir başka devrime gönderme yaptığı da düşünülebilir.

Nâzım’ın bu bağlamda yazdığı yazılar ve yaptığı konuşmalar, şiirin 27 Mayıs’tan hemen sonra yazıldığını gösterir gibidir. Yakın zaman önce ortaya çıkan gizli belgelerden gördüğümüz üzere Nâzım, 27 Mayıs’ı ve öncesindeki olayları coşkuyla karşılamıştır. Şair, SSCB Yazarlar Birliği’nin yayın organı “Literaturnaya Gazeta” için 27 Mayıs’tan üç gün sonra kaleme aldığı yazıya; Prof. Sıddık Sami Onar’ın polis tarafından yaralanması, öğrencilerin öldürülmesi ve yaralanmasıyla sonuçlanan protestoları anlatarak başlar, bunu bir “halk hareketi” olarak tanımlar ve askeri müdahaleyi bu hareketin uzantısı olarak görür.<sup>101</sup> Büyük şair, 7 Haziran 1960’da Fransız Komünist Partisi’nin yayın organı “L’Humanité”ye verdiği demeçte de bu belirlemesini yineler ve öğrenci olarak başlayan hareketin bir “halk cereyanı” hâlini aldığını söyler.<sup>102</sup> Bundan başka, 27 Mayıs hakkındaki görüşlerini TKP’nin sesli yayın organı “Bizim Radyo”da da ortaya koyar. Şair, bu yayında müdahaleye olumlu yaklaşırken, “Türk subayı”nın ekonomik arka planına dikkat çekerek, askeri müdahaleyi sınıfsal bir mercekten de kavrar:

“Tanzimat’tan bu yana, yakın tarihimizde Türk subayı önemli bir rol oynar... 1908 Meşrutiyet devriminde, 31 Mart irticamı bastırmakta, Millî Kurtuluş Hareketinin teşkilatlandırılmasında, en son 27 Mayıs hareketinde Türk subayı, genç Türk subayı önderler arasında, en ön saftadır. Niçin? Çünkü Türk subay kadrosunun büyük

<sup>100</sup> Nâzım Hikmet, “Beyazıt Meydanı’ndaki Ölü”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1730.

<sup>101</sup> Mehmet Perinçek, “Gizli Belgeler ve Bilinmeyen Yazıları: Nâzım Hikmet ve 27 Mayıs”, (2023) (36) *Bilim ve Ütopya* 67.

<sup>102</sup> Perinçek (n. 101) 73.

kaynağı orta halli, hatta fakir ailelerdir, halktır. Türk subayı büyük çoğunluğuyla halk çocuğudur; yahut halktan ailesiyle, çevresiyle ilgisini kesmeden şehit düşmüş, yahut genç yaşında ölmüş küçük ve orta rütbeli subayların oğludur. Meşrutiyet kahramanı Enverler, Niyaziler orta halli ailelerin çocukları değil miydi? Mustafa Kemal fakir bir memur ailesindendi... Bugün Millî Birlik Komitesi'ndeki genç subayların çoğu da halk çocuklarıdır. Fakir ve orta tabakaların çocukları, halkın evlatları olan Türk subayları bir yandan halkın dertlerini, acılarını kendi ailelerinin günlük yaşayışında duyarlar. Bundan dolayı halkın rahata, hürriyete kavuşmasını isterler. Bundan dolayı devrimlere ön ayak olurlar.<sup>103</sup>

Bu demeçteki, subayları Türk milletiyle özdeş gören yaklaşım, Nâzım Hikmet'in "Beyazıt Meydanı'ndaki Ölü" şiirindeki "silahlı millet" in Türk Silahlı Kuvvetleri olduğunu düşündürmektedir. Nâzım'ın 27 Mayıs'a dönük bu olumlu yaklaşımı, 27 Mayıs'ın getirdiği hukuk metni (yani 1961 Anayasası) için yine Bizim Radyo'daki bir demecinde karşılık bulmuştur. Büyük şair, Bizim Radyo'daki bir programda anayasa hazırlıklarıyla ilgili bir analiz yapar. Anayasa Komisyonu Başkanı Hüseyin Nail Kubalı'nın yeni anayasaya dair ileri sürdüğü başlıca ilkeleri aktaran Nâzım, bunların (kadınlara ayrımcılığa karşı eşitlik, işsizliğe karşı çalışma hakkı, hayat pahalılığına karşı asgari ücret) memleket için çok faydalı olduğunu söylemiş ve memurları da kapsayacak grev hakkı ile toprak reformunu (hattâ azami bir toprak mülkiyetinin tespit edilmesi gerekliliğini) olmazsa olmaz saymış ve bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

"Demokratik ve profesörün tabirince 'sosyal' bir ikinci Türkiye Cumhuriyeti, büyük çiftliklerden ve büyük köy ağalarından yakasını sıyıramazsa, demokrattığı ve sosyalliği yalnız kâğıt üzerinde kalır."<sup>104</sup>

Aslında bu yaklaşım, TKP'nin konumu dikkate alındığında ilginçtir. TKP, her ne kadar 27 Mayıs'a olumlu yaklaşmışsa da, özellikle partinin yasallaştırılmaması başta olmak üzere Millî Güvenlik Kurulunun anayasallaşması (askeri vesayet kurulması) gibi gerekçelerle Anayasa referandumuna "hayır" oyu çağrısında bulunmuştur. Fakat görünen durum böyle olsa da parti içinde bu tutumun eleştirilere neden olduğu ve hattâ bazı ayrışmaların önünü açtığı da bilinmektedir.<sup>105</sup> Konuya buradan bakıldığında Nâzım'ın büyük meydanı zapt edecek "silahlı millet"i, Millî Birlik Komitesi sayıp saymadığı kuşkulu olmaktadır. Nitekim 1962'de yazdığı "Hürriyet Kavgası"nda kaleme şu dizeler de silahlı milletin TSK değil, daha ileri bir gelecekteki sosyalist halk olacağını düşündürmeye açıktır:

<sup>103</sup> Nâzım, konuşmasının devamında bu durumun halkı da bağımsız ve emir almadan inisiyatif almadan hareket edemeyen bir varlık olarak görmelerine neden olduğunu, rütbesi arttıkça halktan koştuklarını bunun da subayları dalından kopup çürük elma hâline getirdiğini söyleyerek 27 Mayıs subaylarını uyarır. Bkz. Hikmet (n. 47) 149-150.

<sup>104</sup> Hikmet (n. 1 2004) 151.

<sup>105</sup> Erden Akbulut, "Türkiye Komünist Partisi ve Darbeler," Mehmet Ö. Alkan (ed), *Osmanlıdan Günümüze Darbeler* (Tarih Vakfı Yurt 2016) 186.

*“Yine kitapları, türküleri, bayraklarıyla geldiler; / dalga dalga aydınlık oldular; / yürüdüler karanlığın üstüne. / Meydanları zaptettiler yine.*

*Beyazıt'ta şehit düşen / silkinip kalktı kabrinden, / ve elinde bir güneş gibi taşıyıp yarasını / yıktı Şahmeran'ın mağarasını.*

*Daha gün o gün değil, derlenip dürülmesin bayraklar. / Dinleyin, duyduğunuz çakalların ulumasıdır. / Safları sıklaştırın çocuklar; / bu kavga faşizme karşı, bu kavga hürriyet kavgasıdır.”<sup>106</sup>*

Bu şiirde, hürriyet için “daha o gün değil” diyen Nâzım, 27 Mayıs’ı aşacak bir halk hareketine gönderme yapar. Bu gönderme, bir bakıma “silahlı millet”in hürriyet türküleriyle gelip büyük meydanı zapt edeceği geleceğe bir gönderme olarak algılanabilmektedir. Fakat bu önceki şiirin 27 Mayıs’tan sonra yazılmış olması olasılığında TSK’nin övülmesi olasılığını da dışlamaz. Bu nedenle bizce terazinin TSK kefi ağır basmaktadır: Nâzım, 27 Mayıs Müdahalesi’ni desteklemiştir ve ona göre “silahlı millet”, direnme hakkını halk adına kullanan ve halk çocuklarından oluşan Türk Silahlı Kuvvetleridir.

### III. Millet

Nâzım Hikmet’in şiirlerinde geçen anayasa hukukuyla ilgili bir diğer önemli konu da millettir. Bu kavramın anayasa hukukunda ele alınışını bilmek, Nâzım’ın yaklaşımı açısını kavramak için önem taşır.

#### A. Anayasa Hukukunda Millet Anlayışları

Anayasa hukuku literatüründe (aslında genel olarak milliyetçilik literatüründe) millet kavramı iki farklı biçimde ele alınır. Bunlara nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) millet anlayışları denir. Bu ikili ayrımın arka planında, diğer çeşitli nedenlerin yanı sıra, Fransa ve Almanya arasındaki Alsas-Loren bölgesiyle ilgili çekişme vardır. Bu bölgenin ahalisinin Fransız mı yoksa Alman mı oldukları sorunu, millet kavramını farklı tanımlayan yaklaşımlara göre biçimlenmiştir. Almanlar, buraya göçerek gelen ahalinin tarihsel olarak Cermen arka planlarına gönderme yaparak onların Alman olduğunu ileri sürerken; Fransızlar, tarihsel arka plana ve soy köküne önem atfetmeksizin kitlenin güncel iradesine değer vermiştir. Bu yaklaşım farklılıkları, “millet nedir?” sorusuna verilen yanıtlara dair geleneksel ayrımı oluşturmaktadır.<sup>107</sup>

Nesnel (objektif) millet anlayışı, teorisini, Johann Gottfried Herder veya Johann Gottlieb Fichte gibi Alman düşünürlerin geliştirdiği bir yaklaşımı ifade eder. Bu

<sup>106</sup> Nâzım Hikmet, “Hürriyet Kavgası”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1788.

<sup>107</sup> Türk anayasa hukuku literatüründe örneğin bkz. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Yetkin 2021) 76; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, (4. Baskı, Ekin 2021) 170-175; Necmi Yüzbaşıoğlu ve Bülent Tanör, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (21. Baskı, Beta 2023); Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (YDÜHF 2013) 313-316.

yaklaşımına göre milleti millet yapan şey, ırk, dil, din, renk gibi nesnel özelliklerdir. Bir millet, bu özelliklerinden hareketle millettir.

Öznel (sübjektif) millet anlayışı, teorisi Abbé Sieyès veya Ernest Renan gibi Fransız düşünürler tarafından geliştirilen bir yaklaşımı yansıtır. Buna göre milleti millet yapan şey, nesnel özelliklerden çok öznel iradedir. Yani bir arada yaşamak isteyen ve kendilerini ayrı bir millet (ulus) olarak tanımlayanlar ayrı bir millettir. İrade dışında başkaca özelliklere değer atfetmeye gerek yoktur.

Söz konusu ayrımın (konumuzla ilgili olan) Kemalist ve Marksist literatürde kimi yansımaları olmuştur. Kemalist literatürde bu bağlamda kült eser, Atatürk'ün kendi yazdığı ve Afet İnan'a yazdırdığı el yazısı notlardan oluşan “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” kitabıdır. Bu kitaptaki “*Bir harstan (kültürden) olan insanlardan mürekkep cemiyet*” biçimindeki kısa, “a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir.” biçimindeki uzun tanım, resmî Kemalist yaklaşımın, Fransız ekolünün uzantısı olduğunu gösterir.<sup>108</sup> Nitekim Anayasa Mahkemesi de bunu hukuksal olarak tescillemiştir.<sup>109</sup> Fakat yine de “Türk” kavramının hem gündelik dilde hem de kimi hukuksal metinlerde sözcüğün etnik anlamı, yani spesifik bir soyu ifade eden bir biçimi de vardır. Bu, söz konusu resmî belirlemeyi tartışmalı kılmaktadır.<sup>110</sup> Bu konuda 2000’lerden itibaren popülerleşen sav, “Türk” kavramı Osmanlı’da (Kürt, Ermeni vb. gibi) Osmanlılık altında bir alt kimlik iken, bunun Cumhuriyet’ten sonra bir üst kimliğe dönüşmesinin çatışmalara neden olduğudur. Öte yandan, Türkçenin resmî dil sayılması veya bazı bağlamlarda Müslüman-Gayrimüslüman ayrımının ulusal kimlik inşasında işlev göstermesi gibi faktörler de, saf bir öznel yaklaşımın geçerli olmadığı savının savunulmasına neden olmuştur.<sup>111</sup> Lafî uzatmadan söylersek; bu yaklaşımdaki yazarların pek çoğuna göre Kürtler “Türk” değildir ve Kürtleri “vatandaşlık itibarıyla Türk” saymak bir asimilasyon politikasının uzantısıdır.

Marksist literatüre baktığımızda ise bu konuda özellikle Avusturyalı Marksist Otto Bauer’in çalışmalarının öncü olduğunu görürüz. 1907’de yayımlanan “Milliyet Sorunu ve Sosyal Demokrasi” eserinde ulus kavramının en karmaşık sosyal olaylardan biri olduğunu söyleyen Bauer, bu kavramı anlamının yolunun “ulusal karakter”i çözümlenmekten geçtiğini ileri sürer. Meseleye, tarihsel materyalist yöntemle yaklaşan yazar, toplumsallaşmış insanın bir uzantısı olarak “ulusal karakterler”in daima değişken

<sup>108</sup> A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları* (Türk Tarih Kurumu 1969) 23-25.

<sup>109</sup> AYM, 1973-38, 1975-23, 11-14/02/1975.

<sup>110</sup> Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama* (İletişim 2018).

<sup>111</sup> Kemal Gözler, “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı” (2001) *Türkiye Günü* 64 108-123; Selin Esen ve Levent Gönenç, “Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate” (2007) (23) *Journal of Law and Religion* 579-603.

olduğunu savunur. Bauer'e göre ulusal karakterin oluşmasında "irsiyyet" (kalıtım) ve "kültür" (ekin) olmak üzere iki faktör belirleyicidir. Eski zamanlarda kalıtımsal olarak yani kan bağıyla oluşabilen uluslar (örneğin Cermenler); sınıfsal bölünmenin arttığı zamanlarda artık kültürel bir birliğe dönüşmüştür. Saf bir kalıtımsallık, modern sınıflı toplumlarda mümkün değildir. Dolayısıyla "millet"i anlamak, zamana ve mekâna göre değişen kültürel etmenlerle olanaklıdır. Burjuvazinin egemen olduğu tarihsel kesitte bu kültürün ezen sınıflarca belirlendiğini düşünen Bauer, çalışmasını, sosyalizmde bunun aksine bir ulusallığın oluşacağı savıyla bitirir. Ona göre, her milletin gerçekten özgürce kültürün oluşturucusu ve özerk geliştiricisi hâline geldiği sosyalist koşullarda millî farklılıklar, sözcüğün saf biçimiyle kültürel farklılıklarla açıklanır olacaktır.<sup>112</sup>

Anlaşılacağı üzere Bauer, "millet nedir?" sorusuna, bir Marksiste yaraşır şekilde bağlamdan kopuk yanıt vermemektedir. Bir zamanlar nesnel özelliklerin önem taşıdığını kabul etmekte, fakat artık sübjektif iradenin bunun yerini aldığını tespit etmektedir. Fakat sınıflı toplumlarda iradenin burjuvazi tarafından çarpıtıldığını da saptayan yazar, tüm milletin işçileştiği tarih kesitinde bu iradenin de gerçek anlamını bulacağını öngörmektedir. Millet kavramını "*ortak kader aracılığıyla ve ortak karakteriyle birbirine bağlanan insanların birliği*"<sup>113</sup> diye tanımlayan Bauer, nesnel özelliklerden (bilimin verileri hariç) uzaklaşılmasına değer atfederek öznel yaklaşım içinde görülmektedir.

Avusturya Marksistlerinin bu yaklaşımı, büyük ölçüde Bolşevikleri etkilese de Lenin, onlardan, ulusların kendi kaderini tayin hakkı savlarıyla ayrılır. Lenin'e göre feodallere karşı burjuva devrimciliği biçiminde ortaya çıkan ulusal hareketler emperyalizm çağında, sömürgeciliğe veya ulusal baskıya karşı çıkışlarıyla tezahür etmektedir. Bu nedenle Lenin, ulusal hareketlerin kendi iradeleriyle ayrılma, özerklik veya federasyon gibi seçeneklerden birine "hakkı"nın olmasının, var olan düzende yıkıcı etki doğuracağını, ayrıca ("başka bir ulusu ezen ulus özgür olamaz" düşüncesiyle) enternasyonal dayanışmayı sağlayacağını savunmuştur. "Ayrılma"nın değil, "ayrılma hakkı"nın savunusuna dayanan bu sav, "halkların hapishanesi" sayılan Çarlık Rusyası'ndan sonraki Sovyetler Birliği'nde gönüllü birlikteliğin de anahtarı olmuştur.<sup>114</sup>

## B. Nâzım Hikmet'in Millet Anlayışı

Nâzım Hikmet'in gençlik yıllarındaki baskın ideoloji milliyetçiliktir. Daha on bir yaşındayken "Feryat-ı Vatan", on üç yaşındayken "Vatana!" şiirini yazan şair, Türkiye tarihinin önemli dönemeçlerinden biri olan 1915 yılında "İrkıma" başlıklı bir şiir

<sup>112</sup> Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand 1907).

<sup>113</sup> ibid 19.

<sup>114</sup> Vladimir İlyiç Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, (Muzaffer İlhan Erdost (çev), Sol 1998).

kaleme alabilmiştir.<sup>115</sup> Keza, Ali Fuat Cebesoy, Nâzım Hikmet'in yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinde şu sözleri dile getirdiğini aktarır:

“Mecliste murakabe heyeti olmaktan bu millete ne çıkar dedi. Bizim dedi bütün gayretimiz dedi Atatürk'ün etrafına Türklüğü koyalım, Türklük yerleşsin, Türklük, Türkçülük yerleşsin, inkılaplar yerleşsin, bunlarla beraber, ondan sonra her şey kolaydır derdi.”<sup>116</sup>

Nâzım'ın bu eğilimi, işgal yıllarında SSCB'nin millî mücadele lehine tutumu ile yakın dostu Ahmed Vâlâ Nûreddin (bilinen kısa adıyla Vâ-Nû) ve Türkiye Sosyalist İşçi Çiftçi Fırkası üyelerinden Sadık Ahi'yle (Eti) yaptıkları sohbetler vesilesiyle değişmiş ve şair, bu iletişimlerin sonunda benimsediği komünizmi ilk kez “Komsomol” şiiiriyle yansıtmış ve eski düşüncelerini terk etmiştir.<sup>117</sup> Hattâ faşizmin yükseldiği 1930'lu yıllardan itibaren şairin bu konudaki düşüncesi daha da yerli yerine oturmuştur. Zira 1938'deki yargılamasında, savlarını; Türkçülüğün Turancılık, Turancılığın hakancılık, hakancılığın da faşistlik olduğunu savunan bir silsileyle anlatmıştır.<sup>118</sup>

Şair, komünist olmasıyla, tutumunu değiştirmiş olsa da, sonraki yıllarda da millet meselesini şiiirlerine konu etmekten geri durmamış, Türkiye Devleti bağlamında “millet” ögesini “Türk milleti” olarak tanımlamıştır. Nitekim, kendisini “*Türk şairi komünist Nâzım Hikmet*”<sup>119</sup> diye takdim etmiştir ve millî aidiyetini “*bizim Türkler*” diyerek ortaya koymuştur.<sup>120</sup> Nâzım Hikmet'in tüm şiiirlerini taradığımızda “Türk”

<sup>115</sup> “Sisli bir sabahı henüz/Etrafı bürümüştü bir duman/Uzaktan geldi bir ses ah aman aman! / Sen bu feryad-ı vatanı dinle işit / Dinle de vicdanına öyle hükmet / Vatanın parçalanmış bağı / Bekliyor senden ümit.” Nâzım Hikmet, “Feryat-ı Vatan”, *Bütün Şiiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1873, 1878; “Bakmak isem ben sana / Haram olsun Türklük bana / (...) Git Oğlum git / Vatanına hizmet et / Vatan için kanunu / Her şeyini feda et / Nişanlına köyüne / Her şeyine veda et” Nâzım Hikmet, “Vatana!”, *Bütün Şiiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1874; “Ey ırkım sen bir zaman / Avrupa'ya titreten /İstanbul'u fethedeb / Fâtihlere maliktin / ateş saçan sahralarda harbeye n/Cengâvere sahiptin / Bir. Zamanlar Avrupa / Cehl içinde yüzerken / Yine sen ey ırkım / İlm-i vakte âşına ( âlimlere maliktin /Neden bugün Avrupa / Sana meydan okusun / Neden bugün / O cehalet yuvası / Sana ilim öğretsin.” Nâzım Hikmet, “İrkıma”, *Bütün Şiiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1878.

<sup>116</sup> Cebesoy (n. 66) 307, 308.

<sup>117</sup> Nâzım ilkin Spartakistler ile temas kurmuştur. Sonradan Bolu'da öğretmenlik yaparken tanıştıkları ağır ceza reisi Ziya Hilmi'nin de düşünsel etkisi olmuştur. Ahmed Vâlâ Nûreddin, bilinen kısa adıyla Vâ-Nû. Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti* (Cem 1975), 62, 63, 151.

<sup>118</sup> Uluç (n. 70) 130.

<sup>119</sup> “Ben, bir insan, / ben, Türk şairi komünist Nâzım Hikmet ben, / tepeden turnağa iman, / tepeden turnağa kavga, /hasret ve ümittten ibaret ben...”; Nâzım Hikmet, “Rubailer”, *Kuvâyi Millîye* (6. Baskı, Adam 1992) 213.

<sup>120</sup> “Kurnazdır Ermeni milleti / bizim Türklere benzemez.” Nâzım Hikmet, “Birinci Kitap”, *Son Şiiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 21.

ifadesinin, “*Türk milleti*”<sup>121</sup>, “*Türk halkı*”<sup>122</sup>, “*Türk köylüsü*”<sup>123</sup>, “*Türk halk dehası*”, “*Türk emekçisi*”, “*Türk halk hareketi*”<sup>124</sup>, “*Türk ticaret hayatı*”<sup>125</sup>, “*Türk paşası*”<sup>126</sup>, “*Türk dili*”<sup>127</sup> gibi kalıplar içinde yer aldığını görürüz.<sup>128</sup>

Bu noktada, Nâzım Hikmet’in bu kullanımlarda “Türk” sözcüğüne öznel mi yoksa nesnel bir anlam mı yüklediği, sorgulanmaya her hâlükârda muhtaçtır. Burada özellikle dikkat çeken öncelikli nokta, XIV. yüzyılda yaşamış olan Şeyh Bedrettin’i “Türk köylüsü” olarak tanımlamış olmasıdır.<sup>129</sup> Şair, bu tanımlı “*Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi tarihi kelim müderrisi Mehmed Şerefeddin Efendi’nin 1925-1341 senesinde Evkafı İslamiye Matbaasında basılan ‘Simavne Kadısı oğlu Bedreddin’ isimli risalesi*”nden aldığını söylemektedir ama bu dili benimsemekten de geri durmamaktadır. Nitekim Şeyh Bedrettin Destanı’nda, Şehzade Murat’ın askerleriyle “cenk eden”lerin arasında “Aydın’ın Türk köylüleri”ni de saymıştır:

*“Aydının Türk köylüleri, / Sakızlı Rum gemiciler, / Yahudi esnafları, / on bin mühlid yoldaşı  
Börklüce Mustafanın / düşman ormanına on bin balta gibi daldı.”*<sup>130</sup>

Nâzım bu şiirde “Türk” ifadesini tereddütsüz kullanmışsa da XIV. yüzyıl gibi modern öncesi bir dönemde Türk sözcüğünün anlamı tartışmalıdır. Nitekim anılan dönemde modern “ulus” (*nation*) kavramı ortaya çıkmadığı için, bu tür kavmi göndermeler, dinsel anlamlarla bağlaşıklık olabilmektedir.<sup>131</sup> Fakat bu tanımlama, o yüzyılın insanları için değil, Şerafeddin Efendi ve Nâzım Hikmet tarafından yapıldığı için, bunun sonradan bir yakıştırma olduğunu akıldan tutmak gerekir. Başka bir deyişle, Aydın’ın köylüleri kendilerine “Türk” derler miydi bu tartışılır. Gelgelelim Nâzım’ın onları “Türk” saydığı açıktır fakat bu bağlamda Türk sözcüğü ile neyi kastettiği o kadar açık değildir.

<sup>121</sup> “*Ve Erzurumlularda ve Sivaslılardan ve Türk milletinden çok işbu Mister Bravn’a güveniyorlardı.*”; Nâzım Hikmet, “Yıl Yine 1919 ve İstanbul’un Hâli ve Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Kambur Kerim’in Hikâyesi” *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 27; “*Londra bankaları ve Venizelos’la beraber yürüdüler fethetmeye Türk milletinden Anadolu’yu*”, “*Şıp diye kapıp öğrenir Türk milleti.*” Nâzım Hikmet, “İkinci Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 170, 262; “*her millet gibi büyük Türk milleti.*” Nâzım Hikmet, “23 Sentic Askere Dair”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 29; “*sizin yolladığınız silahlarla dövuştü Türk milleti emperyalizme karşı/yoldaşım*” Nâzım Hikmet, “Yoldaşım”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1798.

<sup>122</sup> Hikmet (n. 121 1992) 24, 26; Nâzım Hikmet, “26 Ağustos Gecesinde Saatlar İki Otuzdan Beş Otuza Kadar ve İzmir Rıhtımından Akdeniz’e Bakan Nefer”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 90; Nâzım Hikmet, “Hapisten Çıktıktan Sonra”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 203; Hikmet (n. 25) 207.

<sup>123</sup> Bkz. Nâzım Hikmet, “Türk Köylüsü”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 136.

<sup>124</sup> Şeyh Bedrettin Destanı’nda Nâzım, “Aydın’ın Türk köylüleri”ne gönderme yapar, “*Türk halk dehası*”nı, “*Türk emekçisi*”ni ve “*Türk halk hareketi*”ni konu eder. Nâzım Hikmet, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı’na Zeyl: Milli Gurur”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992) 270.

<sup>125</sup> Nâzım Hikmet, “Meşhur Adamlar Ansiklopedisi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 798.

<sup>126</sup> “*Türk paşası on beş adım geride.*” Nâzım Hikmet, “Teftiş”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1792.

<sup>127</sup> Nâzım Hikmet, “Gazete Fotoğrafları Üzerine”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1702.

<sup>128</sup> “*«Sen nerelisin?» «- Akşehirli.» «- Yalan, / Eğildi delikanlıya doğru ve sordu tokatlıyormuş gibi/ Akşehirli Türktür ve merttirler. Siz düşmanlık ediyorsunuz Türk ırkına.»* “Türk ırkı” kavramı bir karakterin ağzından dile getirilir. Bkz. Nâzım Hikmet, “Dördüncü Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam, 1999) 418.

<sup>129</sup> Nâzım Hikmet, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992) 223.

<sup>130</sup> Hikmet (n. 129) 246.

<sup>131</sup> Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* (İskender Savaşır (çev) Metis 2020).



Aslında modern öncesi dönemde “Türk” ve “Osmanlı” kavramları arasındaki sınır belirsizdir. Öncelikle Türk kavramı, Batılılar açısından pek çok bağlamda “Müslüman” sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Edebiyattan örnek vermek gerekirse; Brezilyalı edebiyatçı Jorge Amado’nun “Amerika’nın Türkler Tarafından Keşfi” isimli kitabındaki Türkler, aslında Müslüman Araplardır.<sup>132</sup> Fakat bugün dahi Brezilya’da “Türk” ile “Müslüman” eş anlamlıdır.<sup>133</sup> Bu, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında da bazıları için tamamen ters yöndedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Yaban” romanında köylü Bekir Çavuş ile köye gelip yerleşen subay Ahmet Celal arasındaki diyalog bunun saf bir örneğidir. Bekir Çavuş, Ahmet Celal’i “onlardan” sayar. Bekir’in “onlar” dedikleri “Mustafa Kemal Paşa’dan yana olanlar”dır. Celal bunun üzerine “İnsan Türk olur da nasıl Mustafa Kemal Paşa’dan yana olmaz?” diye sorduğunda Bekir’in yanıtı “Biz İslamız, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana’da başlar.” olur.<sup>134</sup>

İşte bu türden (yani belirsizlikle ilgili) öğeleri Nâzım Hikmet’in şiirlerinde de görürüz. “Memleketimden İnsan Manzaraları”nda Asrî Yusuf ile İhsan Bey arasındaki diyalog buna örnektir. 1908 Devrimi’nden sonra, Hareket Ordusu’nun bastırıldığı gerici “31 Mart İsyanı”<sup>135</sup> ile ilgili haberleri okurlarken ikili arasındaki diyalog şöyle gelişir:

«- Havadis yok mu, İhsan Bey, havadis oku.»

«-Var, ama gazetenin bu yanı hepten parçalı.»

«- Olsun, oku, İhsan Bey.»

«- Taşkılla ve civarındaki yerler

Osmanlı, Arnavut, Rum, Ermeni, Musevi, Bulgar kanlarıyla

sulandı,

vatan aşkı ve hürriyet için...»

Hayretle sordu Asrî Yusuf :

«- Türk yok muymuş be?»

« - Osmanlı diyor ya.»

« - İki bir mi?»

« - Bilmem.»

« - Sen oku hele...»<sup>136</sup>

<sup>132</sup> Jorge Amado, *Amerika’nın Türkler Tarafından Keşfi*, (Yaşar Avunç (çev) Kırmızı Kedi 2023).

<sup>133</sup> Elinizdeki makalenin yazarı, bunu bir Brezilya ziyaretinde, birden çok diyalogda bizzat deneyimlemiştir.

<sup>134</sup> Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* (82. Baskı, İletişim 2018) 152, 153.

<sup>135</sup> Konu hakkında bkz. Sina Akşin, *31 Mart Olayı* (İmge Kitap 2015).

<sup>136</sup> Hikmet (n. 50) 307.

Yine takip edileceği üzere Nâzım, Türk, Osmanlı ve Müslüman kavramlarının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da laikleşmeyle gerçekleşecek olan silikleşmeye kadar bilinçli olarak kullanılan iç içeliğinin de farkındadır ve bunu şiirine yansıtmıştır. Yaklaşım ne olursa olsun “Türk” sözcüğünün tamamen dinsel bir anlam taşımadığını fakat Türk ve Osmanlı sözcükleri uzun yıllar boyunca örtüşür gibi olduğunu bilmek gerekir. Örneğin Batılılar Osmanlı coğrafyası için “Türkiye” ismini daha XIV. kullanmaya başlamış, Osmanlı ülkesi, 20'nci yüzyıla tamamen Türkiye olarak nitelendirilmiştir. Keza, en azından Kanunî Sultan Süleyman'dan bu yana Osmanlı Hanedanı kendisini Kayı boyu ile ilişkilendirmiştir.<sup>137</sup> Ayrıca, Kanun-i Esasi'de de Türkçe, resmî dil sayılmıştır.<sup>138</sup> Yerleşiklere Türk (bugün Türkmen) denmesi kabul görmeye başladıktan sonra ise Türk sözcüğüne dönük o zamanki pejoratif kullanımlar, göçebe Yörüklere kaymış ve Türk ifadesi nispeten olumsuzluklardan arınmıştır.<sup>139</sup>

İlginçtir ki Nâzım Hikmet, bu ikilemin de farkında görünmektedir. “Memleketimden İnsan Manzaraları”daki bir Türkmen (yerleşik Türk) ile bir Yörük (göçebe Türk) arasındaki şu diyalog buna iyi bir örnektir:

«- Pis, kılı Yürük,» diye söylendi köylüler

ve şaklattılar kırbaçlarını.

«- De ha, kaypak Türk,»

diye homurdandı kumral sakallı Yürük.

Ve solundaki tasdik etti

«- Köyün Türkü olmaktansa

dağın Yürüklüğü yektir.»<sup>140</sup>

Şair bununla kalmaz, Türklere/Yörüklere dönük olumsuz yükü, kendinden nefret etme (*self-hate*) hasletine veya bir nevi aşağılık kompleksine neden olduğunu hayıflanarak dizelerine yansıtır:

“Zaten bir kere ucunu görsün /şıp diye kapıp öğrenir Türk milleti. / Akıllıyızdır. / Fakat itibar görmeyiz kendi milletimizden.”<sup>141</sup>

Art arda yenilgilerden ve işgalden nihayet zaferle çıkarak moral bulması beklenen topluma, kurucu kadroların özgüven (örn. Mustafa Kemal Paşa'nın “*Türk Milleti çalışkandır, Türk Milleti zekidir,*” söylemi) aşılama çalışması, Nâzım'da da görülür.

<sup>137</sup> Halil İnalçık, *Kuruluş: Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak* (Hayy Kitap 2010).

<sup>138</sup> Ali İhsan Gencer, “İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil olarak Kabulü Meselesi”, *Armağan: Kanun-u Esasi'nin Yüzüncü Yılı* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1978) 183-189.

<sup>139</sup> Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Metin Kıratlı (çev), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu 1993) 331.

<sup>140</sup> Hikmet (n. 128) 401-402.

<sup>141</sup> Hikmet, (n. 121 1999) 170.

“Londra bankaları ve Venizelos” tarafından elinden Anadolu alınmak istenen ve “emperyalizme karşı mücadele veren” halk, “her millet gibi büyük Türk milleti” denilerek taçlandırılmıştır.<sup>142</sup>

İlginçtir; bu türden satırlar, özellikle sol çevrelerde Nâzım’ın “milliyetçi” olduğu suçlamasına neden olmuştur. Şair, bu savlara Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı’na “Milli Gurur” başlıklı ek yazarak yanıt vermiştir. Lenin’in “Büyük-Rus Ulusal Gururu”ndaki (Ulusların Kaderini Tayin Hakkı) savlarından ilhamla, ilerlemeye demokratikleşme ve sosyalistleşme bilincini geliştiren değerlere “millî gurur”un öğeleri olarak sahip çıkan Nâzım, şeriat ve softa karanlığından kurtulmuş, “Türk halkının dehası” Süleymaniye Camii gibi, ‘Bedrettin hareketi de benim milli gururumdur’ demiştir.<sup>143</sup> Diğer şiirlerinde de Leninist perspektifi yansıtan şair, Bolşevik liderin “başka milletleri ezen bir millet hür olamaz” cümlesini aynen aktarmıştır.<sup>144</sup>

Sonuç itibarıyla “Milletleri, kardeş sofrasına davet” eden şairin ırkçı olmadığına kuşku yoktur.<sup>145</sup> Hattâ Muzaffer İlhan Erdost’un saptadığı gibi:

“Nazım’ın hafif de olsa ‘kan’a / ‘ırk’a övücü duyumsatan dizeleri, şoven gericiliğin eleştirisine neden olacaktır: ‘Sevgilim, dayı kızım, Memedimin anası, / dedelerimizden biri / 1848 Polonya muhaciri. /... / belki ben bu yüzden böyle sarı bıyıklı / böyle uzun boyunlu, / oğlumuzun gözleri böyle kuzey mavisi.’ Şiir şu dizelerle biter: ‘Göğsümü kabartmıyor değil / dedelerimden birinin Lehli oluşu...’ Burada, övünme, ‘kan’ı ya da doğal olarak ‘soy’u övme değil, sosyalizmi kurmuş halkın övülmesidir; Nazım’ın duyduğu övünç de, ‘ve hepsinden önemlisi, / çocukların, ama bütün çocukların / kırmızı elmalar gibi gülüşü’ndendir. (...) Daha sonra kan / soy özelliklerin değil, insansal ve kültürel özelliklerin onun kimliğini ve kişiliğini belirlediğini de vurgulayacaktır: ‘Kardeşlerim bakmayın sarı saçlı olduğuma / Ben Asyalıyım / Bakmayın mavi gözlü olduğuma / Ben Afrikalıyım.’ Çünkü ezilenlerden biriyim. Ezilen halkın kendisiyim.”<sup>146</sup>

Bu tespite katılmamak elde değildir. Fakat şu notu da düşmek gerekir: Bir kişinin ırkçı olmaması, asimilasyonist olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla bu noktanın da sorgulanması gerekir. Böyle bir sorgulamaya giriştiğimizde Nâzım’ın Türkiye’deki etnik grupları yok saymadığını görürüz. Fakat bu tanıma biçimlerinin bağlamı tartışmaya açıktır. Lazlar, şiirlerde fırıncı veya gemici tayfası gibi meslek

<sup>142</sup> “Türkün sağlamdır naturası, dayanır.” Hikmet (n. 120) 78.

<sup>143</sup> Muzaffer İlhan Erdost, *Üç Şair: Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ahmet Arif* (2. Baskı, Onur 2004) 40, 41.

<sup>144</sup> Hikmet (n. 124) 272.

<sup>145</sup> “Beyaz, sarı, kızıl, kara, ırkların ırklara / soruyor / Milletlerin milletlere kulluğunu / ve insanın insanı sömürmesini reddetmediler mi?” Hikmet (n. 41 1992) 433

<sup>146</sup> Erdost (n. 143) 42.

erbabı olarak tali biçimde geçerken,<sup>147</sup> Kürtler genellikle derebeyleriyle ilişkili olarak anılır. Örneğin “Memleketimden İnsan Manzaraları”ndaki karakterlerden Fehim’in karısının “*Kürt derebeyi soyunun kızı*” olduğunu görürüz.<sup>148</sup> Hapishanede Halil’in üzerine “uşaklarını saldırtan”lar “*Kürt beyleri*”dir.<sup>149</sup> Keza Nâzım, Ermeni sorunu bağlamında Kürt derebeylerinin belirleyici olduğu Hamidiye alaylarına, açıkça ele almasa da, bir “kara leke” olarak gördüğü Ermeni tehciri bağlamında “Kürt dağları”na gönderme yapar:

*“Affetmedi bu Ermeni vatandaş / Kürt dağlarında babasının kesilmesini. / Fakat seviyor seni, / çünkü sen de affetmedin / bu kararı sürenleri Türk halkının alınna.”*<sup>150</sup>

Fakat Kürtler sadece derebeylikle bağlantılı anılmaz.<sup>151</sup> Kürtlere özgü kimi özellikler nadiren de olsa şiirlerinde yer bulur. Örneğin Şube bahçesinde, kadınların yakarışına muhatap olan bir jandarma eri, içinden şu sözü geçirir: “*karı kısmı kızdı mı, kötü kızar, / ha kızgın karı, ha Kürtlerin iti, / atın üstünden alırlar yiğiti*”.<sup>152</sup> Şair keza, “*sayın halkları bütün ırkların*” diye başladığı “Orası” şiirinde Kürtleri (“*Abhazyalı, Hintlisi, Kürdü, Fransızı*”), Türklerden ayrı olarak sayar.<sup>153</sup> Oğluna yazdığı mektuplarda da “*bizim hudutlarımız içinde Ermeniler de, Rumlar da, Kürtler de yaşıyor*” derken, yine Türklerden ayrı Kürtlerin varlığını tanır.<sup>154</sup> Dahası ve konumuz açısından en önemlisi; şair, Kürtlere dönük tedavüldeki ırkçı ve onları yok sayan ifadelere net bir dille yanıt verir:

*“Hüsnü çavuşla on beş yıl, bayan hemşire, / kalmadı gezmediğimiz yer. / Karadeniz’de içinde Lazların, / şarka Kürtlerin arasında. / Kürtlere kuyruklu derler / yalan. / Kuyrukları yok. / Yalnız çok âsi, çok fakir insanlar. / Zenginleri de var / ama az, / beyleri...”*<sup>155</sup>

Kürtlere dönük “dışlamacı ayrımcılığa” karşı çıkan bu dizelerden sonra soru şudur: Acaba, şair, Kürt isyanlarından neden hiç bahsetmemektedir?

Öncelikle, Nâzım Hikmet’in bu isyanları bilmiyor olamayacağını kaydetmek gerekir. Örneğin Ekber Babayev’in aktarımına göre Nâzım Hikmet 1928 yılında yurda Batum üzerinden girince Hopa civarında yakalanır ve savcı, şairin “Moskova’da Heraklit’i Düşünüş” şiirinde yer alan (Arap harfleriyle yazılan) “Heraklit”

<sup>147</sup> Bkz. Hikmet (n. 120) 78; Hikmet (n. 121 1999) 187; Nâzım Hikmet, “Beşinci Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999) 535; Nâzım Hikmet, “Yıl 1920 ve Arhaveli İsmail’in Hikâyesi”, *Kuvâyi Milliye*, (6. Baskı, Adam 1992) 39; Nâzım Hikmet, “Raşel’in Rüyası”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 175.

<sup>148</sup> Hikmet (n. 121 1999) 172.

<sup>149</sup> ibid 261, 276.

<sup>150</sup> Hikmet (n. 122 1992) 203.

<sup>151</sup> Ayrıntı olsa da; “vali beyin indinde laf anlamaz bir adam”, “adli tabibe göre: bir çeşit deli”, Nâzım’a göre “sadece partili” olan karakterin parti başkanının gözünde “Kürt Memet” olarak nitelendiğini kaydedelim. Hikmet (n. 50) 329.

<sup>152</sup> ibid 316.

<sup>153</sup> Hikmet (n. 41 2000) 171. Kuvayi Milliye Destanı’nda Çerkez Ethem’i “hain” olarak gören Nâzım, doğal olarak bunu onun çerkesliğiyle ilişkilendirmez.

<sup>154</sup> Nâzım Hikmet, *Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar (Mektuplar -2)* (Adam 1990) 18, 19.

<sup>155</sup> Hikmet (n. 120) 87.

sözcüğünü, Antik Yunan filozofunun ismi olarak değil de “her ekalliyet” (azınlık) diye anlar ve gözaltında bulunan şaire “*Demek Moskova'dayken, Türkiye'deki ulusal azınlıklar konusunda düşündün? Senin o Kürtlerle Lazlardan söz eden arkadaşlarının başlarına geleni biliyor musun? Öyle görünüyor ki, yeni bir Kürt ayaklanması için talimat getiriyorsun...*” der.<sup>156</sup> Keza Nâzım'ın arkadaşı Kemal Tahir, (sonradan yazmış olsa da) “Yol Ayrımı” romanında 1930 Ağrı İsyanını konu eder. Hattâ Kürtlere yakıştırılan “kuyruklu” sıfatı, Kemal Tahir'in bu romanındaki bir karakterin ağzından da dökülür.<sup>157</sup> Kısacası, dönemin aydınlarının ve doğal olarak Nâzım Hikmet'in bu yaşananlardan habersiz olması gerçekçi değildir. Peki ama buna rağmen Nâzım bu isyanları, şiirlerine neden konu etmemiştir? Aslında sorunun yanıtı, yine anılan dizelerdedir. Nâzım, Kürtlere dönük ırkçılığa karşı çıktığını göstermekle beraber, dizelerin devamında Kürtleri yeniden derebeyliği ile bağlaşıklık biçimde kavrama eğilimini yansıtmıştır. Aslında bu durum, Nâzım'ın yaşadığı dönemdeki Kürt isyanlarına şiirlerinde yer vermemesinin de bir nedeni sayılabilir. Bu tutum, Nâzım'ın üyesi olmakla övünç duyduğunu dizelerine yansıttığı<sup>158</sup>, hattâ oğlunu emanet ettiği<sup>159</sup> TKP veya daha genel olarak onun parçası olduğu Komintern'in bu isyanlara dönük tespitleriyle koşuttur.<sup>160</sup> Komintern'e göre Kürt isyanları (özellikle Şeyh Sait isyanı) Osmanlı Monarşisi'nin arka planda desteklediği, Nakşibendi kökenli, laiklik karşıtı, gerici feodal isyanlar silsilesidir. Feodal karakterinin yanı sıra emperyalizmin güdümündedir de.<sup>161</sup> Dolayısıyla şair, bu nitelikte olmadıkça Kürt realitesini tanımaktadır. Hattâ özellikle Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve TKP'nin etkisiyle bu kimliğin tanınmaya ve tartışılmaya başladığı 1960'lı yıllarla birlikte Nâzım'ın da bu konudaki yaklaşımı daha cesaretli bir biçim almış görünmektedir. Nâzım Hikmet'in, Paris'te yaşayan Kürt entelektüellerinden Kamuran Ali Bedirhan'a yazdığı bir mektuptaki şu sözleri bu açıdan dikkat çekicidir:

“Kökleri yüzyılların derinliklerine dalan, tarihiyle, kültürüyle, Kürt milletinin önemli bir çoğunluğu Anadolu'nun bir parçasında yaşar. Anadolu'nun öbür parçalarında yaşayan Türk milletini Kürt milleti kardeşi sayar. Her iki millet, bütün imparatorluklar gibi, halkların zindanı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk ve Kürt derebeylerinin, Osmanlı İmparatorluk idaresinin ağır zincirlerine vurulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra ise her iki millet emperyalizme karşı tek bir cephe kurup çarpışmışlardır. (...) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, Türk idarecileri ve egemen çevreleri, Kürt hareketinin tamamıyla vaat ettikleri millet ve insan haklarını tanımadı. Hatta işi Kürt milletinin millet olarak varlığını bile inkâr

<sup>156</sup> Ekber Babayev, *Nâzım Hikmet: Yaşamı ve Yapıtları*, (Ataol Behramoğlu (çev), 4. Baskı, Cumhuriyet Kitapları 2010) 137.

<sup>157</sup> “Yol Ayrımı”ndaki karakterlerden Onbaşı Hıdır Ağa, ana karakter Murat Bey ile 1930 Ağrı isyanı hakkında konuşurken “Ağrı Dağı'nın kuyruklu Kürt'ünü kırmaktan bir şey hasil olmaz” der. Kemal Tahir, *Yol Ayrımı* (14. Baskı, İthaki 2020) 7.

<sup>158</sup> Nâzım Hikmet, “Seni Düşünüyorum”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 12.

<sup>159</sup> Nâzım Hikmet, “Memed'e Son Mektubumdur”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 59.

<sup>160</sup> Erden Akbulut ve Erol Ülker, *Komintern, TKP ve Kürt İsyanları* (Yordam 2022).

<sup>161</sup> Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları*, (5. Baskı, Kaynak 2014).

kadar götürdü. Bu dönem, Türk idarecilerinin ve egemen sınıflarının emperyalizmle uzlaşmaya başlaması dönemidir. Bu inkârla, bu uzlaşmanın aynı dönemde baş göstermesi sadece bir rastlaşma değildir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti’ni Orta ve Yakın Doğu’da emperyalizmin kalelerinden biri haline getiren Türk politikacıları Kürt milletinin millî varlığını inkârda ısrar ediyor ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde öteki azınlıklarına tanıdığı hakları bile Kürt milletine tanımıyor. (...) Türk ve Kürt halkları Türkiye Cumhuriyeti’nin tarafsız bir politika gütmesini, emperyalizmin üssü olmaktan kurtulmasını özlüyor. Gerçek Türk yurtseverleri Kürt kardeşlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde millî haklarına kavuşmak için yaptığı kavgayı can ve gönülden nasıl destekliyorsa, gerçek Kürt yurtseverleri de Türk halkının demokrasi ve millî bağımsızlık için yaptığı kavgayı öylece destekliyor. Anadolu’da yaşayan Türklerle Kürtlerin arasına nifak sokmak isteyen gerici, sömürücü, karanlık kuvvetler, emperyalizmle el ele vererek halklarımızı daha kolay ezmek istiyorlar. Kürt ve Türk halklarının bahtiyarlığa, insanca yaşamaya varmak için derebeylerine, kara kuvvetlere, şehir ve köy ağalarına, gericilere, ırkçılara, milletlerin varlıklarını ve haklarını inkâr edenlere, halkları birbirine düşürüp sırtlarından rahatça geçinenlere emperyalistlerin uşaklarına karşı yürüttükleri yeni millî kurtuluş savaşının zaferi Kürt ve Türk halklarının elbirliğiyle kazanılır. Ancak böyle bir elbirliğiyle kardeş iki millet hürriyete, millî ve insani haklarına kavuşabilir.”<sup>162</sup>

Bu satırlarda görüldüğü üzere Nâzım, Kürtlerin Türkiye’den ayrılmasını değil ama ayrılma hakkını savunmakta anti-emperyalist nitelikte bir gönüllü birlikteliğin altını çizmektedir. Leninist “ulusların kaderini tayin hakkı” savının bir uzantısı olan bu tutum, şairin Türk kavramını yurttaşlık itibarıyla taşıdığı anlamının dışında da kullanabildiğinin göstergesidir.

#### IV. Memleket

Yazının başında Nâzım Hikmet’in sıfatlarından birinin “Memleket Şairi” olduğunu söylemiştik. Gerçekten de Nâzım, Türkiye Devleti’nin “ülke” ögesi hakkında hem niceliği hem de niteliği yüksek şiirler kaleme almış bir ozan olarak ayrıksı bir yerde durur. “Kuvâyı Milliye”de Türkiye ülkesinin belki de en çarpıcı tanımlarından birini yapmak ona düşmüştür:

*“Dörtmala gelip Uzak Asya’dan / Akdeniz’e bir kısırak başı gibi uzanan / bu memleket bizim.”*<sup>163</sup>

Şair, “çam ormanlarını, en tatlı suları ve dağ başı göllerini seven alabalık”, “Ankara ovasında keçiler”, “Yağlı, ağır fındığı Giresun’un”, “Al yanakları mis gibi kokan Amasya elması” vb. türden, ülkeye dair ögelere, dizelerinde sıklıkla yer

<sup>162</sup> Halit Çelenk, *Barış Savaşçıları: Anılar* (Tekin 1996) 156, 157.

<sup>163</sup> Nâzım Hikmet’ “26 Ağustos Gecesinde Saatlar İki Otuzdan Beş Otuza Kadar ve İzmir Rıhtımından Akdeniz’e Bakan Nefer,” *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 90.

verdiği gibi<sup>164</sup>, ülkenin olumsuz yönlerini dahi hasretle sahiplenir:

*“Memleketimi seviyorum: / Çınarlarında kolan vurdum, hapishanelerinde yattım. / Hiçbir şey gidermez iç sıkıntımı memleketimin şarkıları ve tütününü gibi.”*<sup>165</sup>

Ülkenin “dolaşmakla bitmez” saydığı şehirlerini gezmekle övünç duyarken, gezemediği yerler için “güneye pamuk işleyenlere gitmek için / Toroslardan bir kere olsun geçmedim / diye utanıyorum”<sup>166</sup> diyerek hayıflanır. Bu konuya girdiği hemen hemen her şiirde, memleket kavramını yörenin sıradan halkıyla özdeş sayar. Bu yönde çok sayıda örnek verilecek benzer dizelerin içinde, ülke ögesi için özellikle iki karakteristik vurgu ön plandadır. Bunlar, hasretlik ve yurtseverliktir.

### A. Hasretin Esintisi

Nâzım Hikmet’in memleket hasreti, şairi tanıyanlarca yaygın olarak bilinir ve onun ayırt edici yanlarından biri sayılır. Örneğin Türkkaya Ataöv’ün, Moskova’da Nâzım’ın dostlarına “*onun en çok etkileyen yanı nedir?*” diye sorduğunda “*Nâzım’ın en yüce niteliği Türkiye halkına bağlılığı, Türkiye’ye sevgisidir. Yaşamının çeşitli anlarında türlü etkiler içinde kalmıştır; ama onun ‘tepeden tırnağa sevda’ dediği büyük şey, aslında ülkesine olan hasretidir*”<sup>167</sup> yanıtını almıştır. Şairin avukatı Mehmet Ali Sebük de Nâzım’ı tanımlayan üç cümleden birinin “*temiz yüreğinin yurt ve insan sevgisi ile çarpması*”<sup>168</sup> olduğunu söyler.

Bu türden saptamalar hiç sürpriz değildir.<sup>169</sup> Şair, daha Moskova’ya geldikten kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen “*Bakıyorum Moskova’nın pencerelerinden birinden / seni düşünüyorum memleketim / memleketim, Türkiye’ m seni düşünüyorum / zaten bir dakika çıktığın yok aklımdan, / hasretin dayanılır gibi değil / Moskova’da yaşamının saadeti olmasa, / burda herkes sormasa seni benden, / Sovyet insanlarından her gün mektup gelmese, / sevmese seni onlar / benim onları sevdiğim kadar.*”<sup>170</sup> dizelerini kaleme almıştır. Nâzım’ın sürgünü ilerledikçe hasreti de artmış, hattâ gittiği her yerde bir memleket bağı bulmaya başlamıştır. Örneğin Prag gezisi üzerine kaleme aldığı “Dr. Faust’un Evi”nde, yaşama sevinci için Mefistofeles’e (şeytana) ruhunu satan Faust’a gönderme yapar ve bu hasretten kurtulmak için, ruhunu şeytanla teslim etmeye bile ne kadar açık olduğunu estetik biçimde dizelere döker:

<sup>164</sup> Nâzım Hikmet, “İstanbul”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992) 125.

<sup>165</sup> ibid 124.

<sup>166</sup> ibid 124.

<sup>167</sup> Türkkaya Ataöv, *Nâzım’ın Hasreti* (Literatür 2002) 42.

<sup>168</sup> Sebük (n. 70) 324.

<sup>169</sup> Başkaca edebiyatçılar da benzer şeyleri söyler. Bkz. Antonia Sverçevskaya ve Svetlana Uturgauri, *Kardeşim Nâzım: Çağdaşlarının Anıları* (Mehmet Özgül (çev), Cem 2002).

<sup>170</sup> Nâzım Hikmet, “Seni Düşünüyorum”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 14.



*“Ben de bu evde senet vereceğim şeytana. / Ne altın istiyorum ondan, / Ne bilim, / Ne de gençlik. / Hasretlik cana yetti. / Pes...*

*Beni İstanbul'a götürsün, bir saatlik... / Kapıyı çalıyorum, / Kapı açılmaz. / Neden? / İstedğim iş olmaz mı Mefistofoles?*

*Yoksa bu lime lime ruhum satın alınmaya değmez mi?*<sup>171</sup>

Bu şiirin son dizesinde kendisinin memleketinde artık gözden çıkartıldığı kaygısını yansıtan Nâzım, ruh hâline göre hasretine farklı ögeler katar. Bir ucu Türkiye'ye uzanan Tuna nehrinin kenarına geldiğinde de şairin, dayanamayıp yine metaforik bağ kurma biçimi hayli romantiktir:

*“Tuna'nın suyu olaydın, / Karaorman'dan geleydin, / Karadeniz'e döküleydin, / Mavileşeydin, mavileşeydin, mavileşeydin...*

*Geçeydin Boğaziçi'nden, / Başında İstanbul havası, / Çarpaydın Kadıköy İskeleye'ne, / Çarpaydın, çırpınaydın,*

*Vapura binerken Memet'le anası.*<sup>172</sup>

Bu dizelerin sonunda memleket hasretini eşi ve çocuğuyla bağdaştıran Nâzım, bunu, farklı şiirlerinde de yapar. Örneğin karısına olan aşkını *“sen memleketimsin”*<sup>173</sup> diyerek veya özdeşirmeyi *“sade seninle Memed'i, yani memleketi...”*<sup>174</sup> diye oğluna da genişleterek veya bizzat oğluna olan özlemini *“Karşı yaka memleket, / sesleniyorum Varna'dan, / işitiyor musun? / Memet! Memet! / Karadeniz akıyor durmadan, / deli hasret, deli hasret, / oğlum, sana sesleniyorum, / işitiyor musun? / Memet! Memet!”*<sup>175</sup> diye yazarak metaforik biçimde ve ustaca yansıtmıştır. Şairin memleket hasreti, farklı zamanlardaki şiirlerde göze çarpsa da özellikle son şiirlerinde daha da ön plandadır.

*“Memleket mi, yıldızlar mı, gençliğim mi daha uzak? / Kayınların arasında bir pencere, sarı, sıcak.”*<sup>176</sup>, *“Onu da benim gibi deli etmiştir, deli, / her solukta alıp da memleket kokusunu / memleketi bir daha görmemek ihtimali.”*<sup>177</sup>, *“Şairi cennete koymuşlar 'Ah, memleketim!' ... demiş.”*<sup>178</sup>, *“Şair, memlekette uzak, hasretlerle delik deşik, Eski Kent'te duruyordu, / meydanlıkta, yapayalnız.”*<sup>179</sup>, *“Sen şimdi yalnız saçımın akında, / enfarkında yüreğimin, / alnumun çizgilerindesin memleketim, / memleketim, / memleketim...”*<sup>180</sup> buna örnek sayılabacak dizelerden bazılarıdır. Bu hasret, şairin yaşamının son anına kadar azalmadan sürmüştür. Nitekim Nâzım, yaşamının sonunda da gömülmek istediği yeri *“Yoldaşlar, nasip olmazsa*

<sup>171</sup> Nâzım Hikmet, “Gece”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 104, 105.

<sup>172</sup> Nâzım Hikmet, “Tuna Üstüne Söylenmiştir”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 167.

<sup>173</sup> Nâzım Hikmet, “Yeni Şiirler”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 7.

<sup>174</sup> Nâzım Hikmet, “Münevver'e Mektup Yazdım, Dedim Ki”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019): 1616.

<sup>175</sup> Nâzım Hikmet, “Memet,” *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 117.

<sup>176</sup> Nâzım Hikmet, “Karlı Kayın Ormanında,” *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 69.

<sup>177</sup> Hikmet (n. 23) 36.

<sup>178</sup> Nâzım Hikmet, “Şeytan'a Marsiye”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 86.

<sup>179</sup> Nâzım Hikmet, “Öğle”, *Yeni Şiirler*, (20. Baskı, Adam 2000) 100, 101.

<sup>180</sup> Nâzım Hikmet, “Yine Memleketim Üstüne Söylenmiştir”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 147.

*görmek o günü, / Ölüsem kurtuluştan önce yani, / alıp götürün Anadolu'da bir köy mezarlığına gömün beni.*” diyerek, yine memleketi olarak göstermiştir.<sup>181</sup>

## B. Antiemperyalizmin Nesnesi

Nâzım Hikmet'in şiirlerinde memleket meselesi, çoğu kez sömürüye karşı durmanın konusunu oluşturur. Bir Marksist-Leninist olarak Nâzım, tabii ki bu sömürüyü, sıradan bir Batı düşmanlığı veya “anti-gavurculuk” biçiminde görmez.<sup>182</sup> Lenin'in emperyalizm teorisine koşut olarak Nâzım açısından emperyalizm, kapitalizmin ileri bir aşamasıdır.<sup>183</sup> Fakat bu bağlamda, özellikle ABD emperyalizme karşı durmayı bir “vatan savunması” olarak görür, bunun aksi durumu da sıklıkla “vatanı satmak” olarak tanımlar. İlginçtir, hasret söz konusu olduğunda “memleket” biçimini alan ülke ögesi, konu emperyalizm olduğunda daha çok “vatan” sözcüğüyle ifade edilir. Bu, pek çok şiirdeki ortak noktadır. Bunda da SSCB'nin “vatan savunması” jargonunun ve bir akım olarak vatanseverliğin/yurtseverliğin payı olsa gerekir.<sup>184</sup>

Örnek verelim: Kuvâyi Milliye Destanı'nda “*kanlı bankerler pazarında / memleketi Alaman'a satanlar*”, ateş ve ihanet içinde tasvir edilmiş; bu kişiler, emperyalizm altında “*köle olmamak için dövüşen halk*”ın gazabından başlarını kurtarmak için basıp gittikleri için yerilmiştir.<sup>185</sup> Bu yergiden “*Amerikan mandasını talep edenler*”<sup>186</sup> de payını almış, manda ve himayeyi reddedenler ise yüceltilmiştir.<sup>187</sup> Başka şiirlerde de “vatanı satma” metaforu, “*Gülüm, Kuvayi Milliye atları / gözüm, Kuvayi Milliye atları, / memleketi satanları bağlasınlar, Kuyruğunuza...*”<sup>188</sup> dizelerinde gördüğümüz gibi bir yergi veya “*halkın sevdiği gibi memleketini seven insan, / ve kendi halkından korkacak iş yapmamış / ve memleketini satmayan*”<sup>189</sup> dizelerinde gördüğümüz üzere, bir övgü aracı olmaktadır. Vatan kavramı, “*Bu Vatana Nasıl Kıydılar*”da bir hesap sormanın da odağı olmuştur:

*“İnsan olan vatanını satar mı? / Suyun içip ekmeğini yediniz. / Dünyada vatandan aziz şey var mı? / Beyler bu vatana nasıl kıydınız?*

*Onu didik didik didiklediler; / saçlarından tutup sürüklediler. / götürüp kâfire : ‘Buyur...’ dediler. / Beyler bu vatana nasıl kıydınız?*

<sup>181</sup> Nâzım Hikmet, “Vasiyet”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 25. Daha az bilinse de Nâzım Hikmet bir başka şiirinde de “*Ama, ben, çam tahtasından bir tabutta / Anadolu yaylasına gömüleyim istiyorum.*” der. Nâzım Hikmet, “Deniz Üstüne”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 52.

<sup>182</sup> Gerçi “Kuvâyi Milliye”de ve “Memleketimden İnsan Manzaraları”nda bazı karakterlerin ağzından düşman “gavur” diye nitelendirilir.

<sup>183</sup> Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm- Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (Cemal Süreya (çev), Sol 2009).

<sup>184</sup> Nâzım “Gençlik Marşı”nda da “yurtseveriz” ifadesini vurgular. Bkz. Hikmet (n. 25) 207.

<sup>185</sup> Nâzım Hikmet, “Karayılan Hikâyesi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 535.

<sup>186</sup> ibid 535.

<sup>187</sup> Hikmet(n. 121 1992) 26.

<sup>188</sup> Nâzım Hikmet, “Avni'nin Atları,” *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 168.

<sup>189</sup> Hikmet (n. 41 1992) 443.

*Eli kolu zincirlere vurulmuş, / vatan çırılçıplak yere serilmiş. / Oturmuş göğsüne Teksaslı çavuş. / Beyler bu vatana nasıl kıydınız?*

*Günü gelir çark düzüne çevrilir, / günü gelir hesabınız görülür. / Günü gelir sualiniz sorulur : / Beyler bu vatana nasıl kıydınız? ”<sup>190</sup>*

Nâzım’a göre “vatani satanlar”, tam bağımsızlık politikasını benimsemeyip Türkiye’yi NATO güdümüne sokan, ABD emperyalizminin yerli işbirlikçileridir. Daha spesifik olarak söylersek; özellikle Demokrat Parti çevresinde cisimleştirilen bu özneler, vatani “*her devirde, her zaman / satılacak bir gazete*”den fazlası olarak görmeyen ve bu nedenle satmayı (“*hazret sattı vatani*”<sup>191</sup>, “*Bir yandan vatani satıp / bir yandan böyle bahsettiler.*”<sup>192</sup>) da kolay bulan siyasetçilerdir. Nâzım’ın “*vatanın anasını ağlatan*”<sup>193</sup> türden saydığı bu politikacılara dönük toplu değerlendirmesi “*vatan düşmanı*” biçimini dahi almıştır:

*“Bursada havlucu Recebe, / Karabük fabrikasında tesviyeci Hasana düşman, / fakir-köylü Hatçekadına, / ırgat Süleymana düşman, / sana düşman, bana düşman, / düşünen insana düşman, / vatan ki bu insanların evidir, sevgilim, / onlar vatana düşman...”*<sup>194</sup>

Şairin bu şiirlerde aktardığımız “vatan satıcısı” veya “vatan düşmanı” gibi suçlamalarını, dönemin “vatan” kavramıyla ilgili hegemonya mücadelesinin bir parçası sayabiliriz. Zira anılan dönemde, sağ kanat siyasetçi ve edebiyatçıların genel olarak komünistlere ve özel olarak Nâzım Hikmet’e dönük “vatan haini” suçlamaları zirveye varmıştır. Nâzım, bu suçlamaya, “vatan” kavramının sol yorumunu yaptığı “Vatan Haini” şiirinde çarpıcı bir dille yanıt vermiştir. Memleket şairi, bu şiirinde karşılıklı biçimde pejoratif olarak kullanılan “vatan haini” kavramını ironik biçimde sahiplenmiş; bunu yaparken de aslında muhataplarının milliyetçiliğinin dayandığı “vatan” anlayışını sert biçimde yermiştir:

*“Nâzım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ / Amerikan emperyalizminin yarı sömürgesiyiz, dedi Hikmet / Nâzım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ’ / Bir Ankara gazetesinde çıktı bunlar, üç sütun üstüne, kapkara haykıran / puntolarla, / Bir Ankara gazetesinde, fotoğrafı yanında Amiral Viilyamson’un / 66 santimetre karede gülüyor, ağzı kulaklarında / Amerikan Amirali / Amerika, bütçemize 120 milyon lira hibe etti, 120 milyon lira. / ‘Amerikan emperyalizminin yarı sömürgesiyiz, dedi Hikmet / Nâzım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ.’*

*Evet, vatan hainiyim, siz vatanperverseniz, siz yurtseverseniz, ben yurt hainiyim, ben vatan hainiyim. / Vatan çiftliklerinizse, kasalarınızın ve çek defterlerinizin içindekilerse vatan / Vatan, şose boylarında gebermekse açlıktan / Vatan, soğukta it gibi titremek ve sıtmadan kıvrnamaksa yazın / Fabrikalarınızda al kanımızı içmekse vatan, / Vatan turnaklarıysa*

<sup>190</sup> Nâzım Hikmet, “Bu Vatana Nasıl Kıydılar”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1688.

<sup>191</sup> Hikmet (n.127)1702.

<sup>192</sup> Hikmet (n. 120) 262.

<sup>193</sup> Hikmet (n. 127) 1702.

<sup>194</sup> Hikmet (n. 22 1992) 114.

*ağalarınızın / Vatan, mızraklı ilmühalse / Vatan, polis copuysa / Ödeneklerinize, maaşlarınızsa vatan, / Vatan, amerikan üsleri, Amerikan bombası, Amerikan donanması topuysa, / Vatan, kurtulmamaksa kokmuş karanlığımızdan, / ben vatan hainiyim*

*Yazın üç sütun üstüne kapkara haykıran puntolarla / Nâzım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ.*<sup>195</sup>

Nâzım Hikmet bu şiirinde “vatan haini” sıfatını kinayeli biçimde sahiplense de gerçekte kendisini tabii ki bir vatansız sayar. Bu, “*Kavaklarını övmekten, / Kuru kuruya sevmekten / Ne çıkar ki memleketim!*”<sup>196</sup> dizelerinde görüldüğü gibi bazen özcü bir sevgiye kadar varır. Fakat bunun ötesinde, yurtseverliğini politik bir içerikle doldurur. O kadar ki, kendi mahpusluğunun, politik içerikle yüklü bu yurtseverliğinden ileri geldiğini düşünür:

*“Tanya, / senin memleketini sevdiğin kadar / ben de seviyorum memleketimi. / Seni astılar memleketini sevdiğim için, / ben memleketimi sevdiğim için hapisteyim.”*<sup>197</sup>

Nâzım için, memleketi sevmenin politik içeriği (kestirmeden söyleyecek olursak) Komünizmdir. Şair; Komünizmin, diğer pek çok şeyin yanı sıra “*İnsan insanı sömürmesin diye ve daha adil bir dünya / daha güzel bir memleket için...*”<sup>198</sup> olduğunu söyler ve onu “*memleket için bir kurtuluş düşü*”<sup>199</sup> sayar. Bu belirlemeler aslında yurtsever olmasından mütevellit bir komünist olduğunun da teyididir.

Fakat burada şunu da not etmek gerekir: Nâzım’ın komünistliği, onun internasyonalizmi dışlayan bir milliyetçiliğe sıkışmasına izin vermez. “*En sevdiğim memleket yeryüzüdür.*”<sup>200</sup> diyerek aslında tüm ülkeleri sahiplenen şair, bunu “*Memet, / memleketler içinde bir şirin memlekettir Türkiye, / bizim memleket.*”<sup>201</sup> dizelerinde “en şirin”, “en güzel” vb. sıfatları kullanmayarak da gösterir. “*Oralı ilk yeni adamı yüzyılımın, / bütün yurtlarımın yurttaşı Lenin Yoldaş.*”<sup>202</sup> dizeleriyle de yurttaşlık bağının salt hukuksal bir statü olmayıp bir ideolojik bağ olduğunu ortaya koyar. Fakat yeniden altını çizmek gerekir ki bu, Nâzım’ın vatansız olduğu anlamına gelmez. Nâzım’ın vatani önce “*Türkiyem*” diye nitelediği Türkiye, sonra “*ikinci vatan*”<sup>203</sup> gördüğü Sovyetler Birliği’dir.

<sup>195</sup> Nâzım Hikmet, “Vatan Haini”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019) 1826.

<sup>196</sup> Nâzım Hikmet, “Kavak”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 84.

<sup>197</sup> Hikmet (n. 41 1992) 462.

<sup>198</sup> ibid 261.

<sup>199</sup> Hikmet (n. 36) 111.

<sup>200</sup> Nâzım Hikmet, “Dörtlük”, *Son Şiirleri*, (20. Baskı, Adam 1999) 32.

<sup>201</sup> Nâzım Hikmet, “Memet’e Son Mektubumdur”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 58.

<sup>202</sup> Hikmet (n. 41 2000) 172.

<sup>203</sup> Nâzım Hikmet, “Hacı Oğlu Salih”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000) 74.

## Sonuç

Nâzım Hikmet'in anayasa hukukunun veya genel olarak devlet teorisinin başlıca öğelerine dönük yaklaşımı aşağı yukarı bellidir.

- “Hürriyet” kavramını sürekli olarak şiirlerinde kullanan şair, bu sözcüğe asla liberal bir anlam vermemiştir. Bağlamına göre kendi tutsaklığının zıddı olarak kullandığı bu kavram, esasen sınıfsal (dar anlamda kapitalist) ve sömürgeci (geniş anlamda kapitalist) tahakkümün olmadığı koşulları ifade eder. Yani tersten söylersek hürriyetin zıddı, kapitalist / emperyalist düzen ve feodal koşullardır. Şair, hürriyet sözcüğünü bu anlamıyla kullanırken genelde Komünizme gönderme yapsa da bağlamına göre bağımsızlık veya baskıya karşı direniş hareketlerini de onun içine katar. Dolayısıyla Nâzım Hikmet'in “hürriyet”i, Cumhuriyetçi özgürlük düşüncesine denk düşer.

- Devletin “hükümet” ögesi konusunda Marksist-Leninist teorinin temel kabullerini dizelerine tutarlı biçimde yansıtan şair, burjuvazinin (burjuva diktatörlüğünün) ekonomik şiddetine karşı devrimci şiddeti ve eşitliği boğma ihtimaline karşı proletarya diktatörlüğünü (işçi demokrasisi) çekinmeden sahiplenir. Liberal demokrasi öğelerini (örn. çok partili seçimler) her koşulda dışlamaz ama demokrasi ufkunu da kısmi kılmaz. Türkiye özelinde CHP hükümetine nispeten ılımlı bir muhalefet güden Nâzım'ın bu tutumu, genel olarak Komintern'in, özel olarak da TKP'nin politikalarıyla koşuttur. Kemalizme ilerici (bağımsızlıkçı ve feodalizm karşıtı) potansiyeli uyarınca sahip çıkar görünen şair, tamamen Kemalist de sayılmaz. Ona, büyük olasılıkla cezaevinde ve af beklentisi içinde olmasından ötürü (onu en çok etkileyen on beşler olayı dâhil) düşük düzeyde eleştiriler getirirse de başlıca ilkeleri (altı ok) reddetmez. Nâzım'ın Kemalizm eleştirisi onu aşmaya dönüktür.

Buna karşılık, konu DP olduğunda şairin kalemi keskinleşir. Şair, DP'nin Kemalist potansiyeli geriye çevirdiği ve vatani emperyalizme sattığı konusunda nettir. Ona göre bu geri gidişe 27 Mayıs müdahalesiyle “dur” denmiş ve yeniden devrimci potansiyeller ortaya çıkmıştır. 1960'daki öğrenci hareketlerini halk hareketi olarak kucaklayan Nâzım'ın, 27 Mayıs'ı olumlu saydığını söyleyebiliriz. Bu durum, son yıllarda darbe literatüründe görünür olan “demokratik darbe” metaforuna denk düşmektedir.<sup>204</sup>

- Devletin millet ögesi yönünden Nâzım Hikmet, Kemalizmin “Türk” kavramına dönük yaklaşımı, şairin yaşamındaki gelişmelerle koşuttur. İlk gençlik yıllarında Türkçü eğilimleri olan şair, komünist zamanındaki şiirlerinde de Türk kavramına sıklıkla yer vermiş ve fakat buna dönük eleştiriler baş gösterdiğinde bu eleştirilere -Leninist bir yaklaşımla- Türk toplumunun ilerici kültürel özelliklerini sahiplendiğini

<sup>204</sup> Varol, 27 Mayıs'ı, Portekiz Karanfil Devrimi gibi, sonuçları itibarıyla diğer devrimlerden ayırır. Bkz. Ozan Varol, *The Democratic Coup d'État* (Oxford University Press 2017).

ortaya koyarak yanıt vermiştir. “Şeyh Bedreddin Destanı”nda toplumcu, “Kuvâyı Milliye”de antiemperyalist nüveleri ve “Memleketimden İnsan Manzaraları”nda emekçi öğeleri öne çıkarması bunun bir örneğidir. Bu dizelerde Türk kavramını bazen etnik anlamda, bazen Türkiye’deki tüm halkı imler gibi kullandığı açıkça görünür olan şair, diğer etnik grupları tamamen yok saymış değildir. Fakat bu etnik göndermeler (Ermeni, Kürt ve Laz) genellikle tarihsel gelişimin öznelere olarak değil, dekoratif niteliktedir. Gerçi Kürtlere dönük ırkçılık karşıtı veya Ermenilere dair 1915 olayları özelinde öz eleştiri içeren söylemler yok değildir. Ne var ki Kürtler özelinde feodalizmle bağa yapılan vurgu özellikle dikkat çekicidir. Sınırlı sayıda şiirde görülen bu sapmayı göz ardı edecek olursak şairin “ulusal sorun”u reddetmediği ama bunun üzerinde de pek durmadığı söylenebilir. Bunda TKP’nin (özellikle Kürt isyanlarını) antiemperyalist nitelikte saymamış olmasının payı olsa gerekir. Nitekim bu potansiyelin tartışılmaya başlandığı 1960’lardan itibaren bu tutum değişmeye başlamıştır. Şairin yeni çıkan kimi mektupları da bunu göstermektedir.

- Devletin ülke ögesi ise Nâzım Hikmet şiirlerin başlıca konularından biridir. Yoğun bir memleket hasreti çeken şair, pek çok defa dile getirdiği üzere bir yurtseverdir. Şoven bir milliyetçiliğe hapsolmayan bu yurtseverliğin başlıca ilkesi anti-emperyalizmdir. Şair, devletin “memleket” ögesi üzerine yazdığı dizelerde ısrarlı bir şekilde egemenliğin dışsal boyutuna yani bağımsızlığa dönük çağrısını yinelemiş ve bunu, üzerinde yaşayan sıradan insanlar, hayvanlar, ağaçlar ve diğer ürünlerin özgürlüğünün ön koşulu saymıştır.

Buraya kadar yazılanlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse; Nâzım Hikmet’in anayasa tezlerinin uluslararası sosyalist hareketin anayasal gelişme tezleriyle birebir örtüştüğünü söyleyebiliriz.<sup>205</sup> Lenin, Stalin, Mao gibi isimlerin Türkiye üzerine yazdıklarına dayanan bu teze göre Kemalist hareket, 1908 Devrimi’nden aldığı devinimle burjuva-devrimci nitelik taşımaktadır. Bu devrim, anti-emperyalist mücadelede doğu halklarını etrafında toparlama olasılığı bulunan ve gerçekleştiği denli daha ilerici bir karakter kazanabilecek, fakat bunu gerçekleştiremediği ölçüde işçi ve köylülerle mücadele ederek ve yabancı sermayeyle iş birliği yaparak emperyalizmin güdümüne girecek potansiyelleri barındırır. 1930’lu yıllardaki gelgitli pozisyon 1950’li yıllardaki Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ikinci yöne savrulmuş fakat halkın haklı ve yurtsever mücadelesi buna bir dur demmiştir.<sup>206</sup> Bu müdahale yeniden bir ilerleme olasılığını getirmiştir. Anılan olasılığın ortaya çıktığı ve Kürtlerin de özellikle Türkiye İşçi Partisi ile bulunduğu denli “ezilen halk” olarak nitelenmeye başlayacağı zamanlar, Nâzım Hikmet’in de (3 Haziran 1963) yaşama gözlerini yumduğu günlere denk düşmektedir.

<sup>205</sup> Bu tezler için bkz. Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri* (3. Baskı, YKY 2013) 141-146.

<sup>206</sup> ibid 141, 142.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dışbağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author has no conflict of interest to declare.

**Grant Support:** The author declared that this study has received no financial support.

---

## Bibliyografya/Bibliography

### Kitaplar/Books

- Akal CB ve Tosun Y (edr), *Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhaflıklar* (1. Baskı, Dost Kitabevi 2016).
- Akal E, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* (1. Baskı, İletişim 2014).
- Akbulut E ve Ülker E, *Komintern, TKP ve Kürt İsyanları* (1. Baskı, Yordam 2022).
- Akbulut E, *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet* (1. Baskı, TÜSTAV 2002).
- Akgül H, *Nâzım Hikmet: Siyasi Biyografi* (1. Baskı, Çiviyazıları 2002).
- Aksoy M, *Partizan Radyo ve D.P.* (1. Baskı, Ayyıldız Matbaası 1960).
- Akşin S, *31 Mart Olayı* (İmge Kitap 2015).
- Amado J, *Amerika'nın Türkler Tarafından Keşfi* (Yaşar Avunç (çev), Kırmızı Kedi 2023).
- Anderson B, *Hayali Cemaatler* (İskender Savaşır (çev), Metis 2020).
- Araştırma Grubu, *Parti Tarihi: Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Dinamikleri – I* (Yazılama 2021).
- Ataöv T, *Nazım'ın Hasreti* (Literatür 2002).
- Babayev E, *Nâzım Hikmet: Yaşamı ve Yapıtları* (Ataol Behramoğlu (çev), 4. Baskı Cumhuriyet Kitapları 2010).
- Bardakçı M, *Enver Paşa* (1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür 2019).
- Bauer O, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand 1907).
- Bozbağ İ, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü: Atatürk Mü? Lenin Mi?* (Emre 1992).
- Can H, *Nazım Hikmet ve Kürtler: İttihatçı-Kemalist İdeolojiden Kurtulmamış Sosyal Şoven TKP'nin Üyesi Bir Şair* (Peri 2010).
- Cebesoy AF, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri* (Temel 2001).
- Cilasun E, *Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürttü?* (Tekin 2021).
- Çelenk H, *Barış Savaşçıları: Anılar* (Tekin 1996).
- Dino A, *Nâzım Üstüne* (4. Baskı Sel 2018).
- Draper H, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması Marx'tan Lenin'e* (Osman Akinhay (çev), Belge 2013).
- Erdem H, *Mustafa Suphi* (3. Baskı Sel 2010).
- Erdost Mİ, *Üç Şair: Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ahmet Arif* (2. Baskı Onur 2004).
- Eroğul C, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi* (Yordam 2013).



- Fuat M, *Nâzım Hikmet: Yaşamı Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri* (3. Baskı, Adam 2001).
- Göksu S ve Timms E, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri* (Barış Gümüşbaş (çev) 4. Baskı, Doğan Kitap 1999).
- Göze E, *Peyami Safa Nazım Hikmet Kavgası* (3. Baskı, Yağmur 1975).
- Gözler K, *Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı, Ekin 2021).
- Gürbüz C, *Mustafa Suphi Olayı ve Edebiyata Yansımaları* (Berfin 2021).
- Hikmet N, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* (Adam 1992).
- Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar* (Milliyet Yayınları 1996).
- Sanat, Edebiyat, Kültür, Dil, Yazılar – I* (7. Baskı, Adam 1996).
- Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim* (Adam 1992).
- Hikmet VT, *Bahtiyar Ol Nâzım* (Hülya Arslan (çev), Anna Stepanova (haz), YKY 2008).
- İnalçık H, *Kuruluş: Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak* (Hayy Kitap 2010).
- İnan AA, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları* (Türk Tarih Kurumu 1969).
- Kadir A, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* (İstanbul Matbaası 1967).
- Karaca E, *İnancın ve Direncin Adı: Hikmet Kıvılcımlı* (Destek 2011).
- Karaosmanoğlu YK, *Yaban* (82. Baskı, İletişim 2018).
- Kardam A, *Mustafa Suphi: Karanlıktan Aydınlığa* (İletişim 2020).
- Lenin, Vİ, *Emperyalizm - Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (Cemal Süreya (çev), Sol 2009).
- Ulusların Kederlerini Tayin Hakkı* (Muzaffer İlhan Erdost (çev), Sol 1998).
- Yenilgicilik ve Enternasyonalizm* (Ferit Burak Aydar (çev), Agora 2009).
- Lewis B, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Metin Kıratlı (çev), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu 1993).
- Marx K, *Kapital* (Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (çevr), Yordam 2021).
- Mevlana, *Mesnevi - III* (Doğan Kitap 2015).
- Mumcu U, *40'ların Cadı Kazanı* (20. Baskı, um:ag Vakfı 1990).
- Aybar ile Söyleşi Sosyalizm ve Bağımsızlık* (8. Baskı, Tekin 1993).
- Nabi Y (ed), *Yeni Çağ Türküleri: 28 Nisan – 27 Mayıs Şiirleri* (Varlık 1960).
- Nureddin, V, *Bu Dünyadan Nazım Geçti* (Cem 1975).
- Bu Dünyadan Nâzım Geçti* (Cem 1988).
- Oran B, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama* (İletişim 2018).
- Özbudun E, *Türk Anayasa Hukuku* (Yetkin 2021).
- Perinçek M, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları* (5. Baskı, Kaynak 2014).
- Pettit P, *Cumhuriyetçilik* (Abdullah Yılmaz (çev), Ayrıntı 1998).
- Sağlam F, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (YDÜHF 2013).
- Sarıyüce HL (ed), *28 Nisan – 27 Mayıs Hürriyet Şiirleri Antolojisi* (Ekin 1960).
- Sebuk MA, *Nâzım'ın Özgürlük Savaşı* (Cem 1990).
- Sertel Z, *Mavi Gözlü Dev: Nazım Hikmet ve Sanatı* (Cem 1977).
- Nâzım Hikmet'in Son Yılları* (Remzi 2001).
- Sertel Z, Sertel S ve Sertel Y, *Sertel'lerin Anılarında Nâzım Hikmet ve Babiâli* (Adam 1993).

- Skinner Q, *Liberalizmden Önce Özgürlük* (Kemal Özdil (çev), Isık 2018).
- Sülker K, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nâzım Hikmet Orhan Kemal Dostluğu* (Amaç 1988).  
—*Nâzım Hikmet Dosyası* (3. Baskı, May 1967).  
—*Nâzım Hikmet'in Polemikleri* (Ant 1968).
- Sverçevskaya, A ve Uturgauri S, *Kardeşim Nâzım: Çağdaşlarının Anıları* (Mehmet Özgül (çev), Cem 2002).
- Şen B, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri* (Küyerel 1998).
- Tahir K, *Yol Ayrımı* (14. Baskı, İthaki 2020).
- Tanör B, *Anayasal Gelişme Tezleri* (3. Baskı, YKY 2013).
- Tanyu H, *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler* (Kayseri Erciyes Matbaası 1950).
- Timur T, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (İletişim 1991).
- Tolstoy L, *Harp ve Sulh* (Zeki Bastimar ve Nâzım Hikmet (çev), Maarif Vekaleti 1945).
- Topuz H, *Hava Kurşun Gibi Ağır: Nâzım Hikmet'in Romanı* (6. Baskı, Remzi Kitabevi 2011).
- Tunçay M, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* (2. Baskı, Bilgi 1967).  
—*Türkiye'de Sol Akımlar-II* (BDS 1992).
- Türk Dil Kurumu, *İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları, Tezler, 18-23 Ağustos 1934* (TDK 1934).  
—*Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (Devlet Basımevi 1935).
- Türkiye Yazarlar Sendikası, *Nazım Hikmet'e Armağan* (Tekin 1977).
- TÜSTAV, *1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü* (TÜSTAV 2005).
- Uluç F, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harbokulu Olayının Gerçek Yönü* (1. Baskı, Ayyıldız 1967).
- Varol O, *The Democratic Coup d'État* (Oxford University Press 2017).
- White JB, *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (Little, Brown & Co 1973).
- Yüzbaşıoğlu N ve Tanör B, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (21. Baskı, Beta 2023).

## Makaleler/Articles

- Akbulut E, "Türkiye Komünist Partisi ve Darbeler", Mehmet Ö. Alkan (ed), *Osmanlıdan Günümüze Darbeler* (Tarih Vakfı Yurt 2016).
- Çetin Ş, "Kore Savaşı'nın Türk Edebiyatında Uyandırdığı Akisler" (2018) 58(1) Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.
- Gariper C, "Nâzım Hikmet'in Bakışıyla Nâmık Kemal" (2013) (10) Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 79-98.
- Gencer Aİ, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil olarak Kabûlü Meselesi," iç Armağan: Kanun-u Esasî'nin Yüzüncü Yılı (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978).
- Gökçe E, "Turan Emeksiz," *Bütün Şiirleri* (Evrensel 2012) 83-84.
- Gönenç L ve Esen S, "Religious Information on Identity Cards: A Turkish Debate" (2007) (23) *Journal of Law and Religion* 579-603.
- Gözler K, "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı" (2001) (64) *Türkiye Günlüğü* 108-123.

- Hikmet N, “Öz Türkçe Düşünceler”, Metin İlkin (ed), *Nâzım Hikmet: Aydınluğçu Şair, Aydınluğçu Yazar* (Oda 1976).
- “Hazırlanan Anayasa Üzerine Birkaç Düşünce” iç Anjel Açıkgöz (ed), *Bizim Radyo’da Nâzım Hikmet*, (2. Baskı, TÜSTAV 2004).
- “Türk Subayının Faciası: Dalından Kopup Çürüyen Elma” iç Anjel Açıkgöz (ed), *Bizim Radyo’da Nâzım Hikmet*, (2. Baskı, TÜSTAV 2004).
- “Yeni Ana Kanun Dolayısıyla: Sovyet Demokrasisi” (2016) (132) *Gelenek*.
- Perinçek, Mehmet. “Gizli Belgeler ve Bilinmeyen Yazıları: Nâzım Hikmet ve 27 Mayıs” (2023) (36) *Bilim ve Ütopya*.
- “Ölümünün 65. Yılı: Stalin’in Cenaze Töreninde DP Hükümeti Heyeti” (2018) (291) *Toplumsal Tarih*.
- Rüya A, “Bu Memleket Bizim” (2017) (30) *Karabatak*.
- Safa P, “Bu Ne Patavastsızlık” (1950) 104447 (1) *Ulus*.
- Savran S, “Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm” (2016) (26) *Devrimci Marksizm*.
- Tahir K, “Nâzım Hikmet”, *Namık Kemal İçin Diyorlar Ki* (Şirketi Mürettibiye 1936).

## Şiirler/Poems

- Hikmet N, “1 Mayıs”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “1 Mayıs’ta Kızıl Meydan”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “6 Aralık 1945”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “23 Sentlik Askere Dair”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “26 Ağustos Gecesinde Saatlar İki Otuzdan Beş Otuza Kadar ve İzmir Rıhtımından Akdeniz’e Bakan Nefer”, *Kuvâyi Milliye*, (6. Baskı, Adam 1992).
- “28 Kânunisanı,” *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Açlık Ordusu Yürüyor”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Asya Afrika Yazarlarına”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Avni’nin Atları”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Bazı Anlar”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Beşinci Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Beyazıt Meydanı’ndaki Bir Ölü”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Beyazıt Meydanı’ndaki Ölü”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Bir Cezaevinde, Tecritteki Adamın Mektupları”, *Kuvâyi Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Bir Hazin Hürriyet”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996).
- “Bir Şehir Rehberi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Birinci Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Bu Vatana Nasıl Kıydılar”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Bu Yazı Uzun Seneler Dünya Emperyalizminin Şarkta Kanlı Bekçiliğini Yapan Çarlık Rusyasının Ne Suretle Öldüğüne Dairdir”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar (Mektuplar -2) (Adam, 1990).
- ‘Deniz Üstüne’, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).

- “Destan”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Dördüncü Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Dörtlük”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Feryat-ı Vatan”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Gazete Fotoğrafları Üzerine”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Adnan Bey”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Korku”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Gazete Fotoğrafları Üzerine: Refik Koraltan”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Gece”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Gençlik Marşı”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996).
- “Gerileyen Türkiye Yahut Adnan Menderes’e Öğütler”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Gömlük, Pantolon, Kasket ve Fötre Dair”, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Hacı Oğlu Salih”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Hapisten Çıktıktan Sonra”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam, 1992).
- “Hürriyet Kavgası”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Hürriyet Kavgası”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “İrkıma”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “İhtilâli Kebir”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992).
- “İkinci Bölüm”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “İkinci Bölüm”, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, (6. Baskı, Adam, 1992).
- “İkinci Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “İstanbul”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Kalbim”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Karanlıkta Kar Yağıyor”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996).
- “Karayılan Hikâyesi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Karlı Kayın Ormanında” *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Kavak”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Komsomol” *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Komünistlere Bir Çift Söz”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Kore Türküsü”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Kore’de Ölen Bir Yedek Subayımızın Adnan Beye Söyledikleri”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Lehistan Mektubu”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Lenin Üstüne Vıladimir İliç’le Konuşuyorum”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Leninle”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Lidi Vanna”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Mektup”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Memed’e Son Mektubumdur”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Memet”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).

- “Meşhur Adamlar Ansiklopedisi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Münevver’e Mektup Yazdım, Dedim Ki”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Nereden Gelip Nereye Gidiyoruz?”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Niyazalant Sömürgesi”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “On Beşler İçin”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “On Beşlerin Kitabesi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Orası”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Otobiyografi”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Öğle”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Piraye İçin Yazılmış: Saat 21-22 Şiirleri”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Raşel’in Rüyası”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Rubailer”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Saman Sarısı”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Sekiz Yüz Elli Yedi”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Seni Düşünüyorum”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Severmişim Meğer”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992).
- “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı’na Zeyl: Milli Gurur”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992).
- “Sultan Hamit Devrinde”, *Yatar Bursa Kalesinde* (10. Baskı, Adam 1996).
- “Şair”, *835 Satır* (7. Baskı, Adam 1992).
- “Şeytan’a Marsiye”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Teftiş”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı YKY 2019).
- “Tuna Üstüne Söylenmiştir”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Türk Köylüsü”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Türkiye İşçi Sınıfına Selam”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Üçüncü Kitap”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Vasiyet”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Vatan Haini”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Vatana!”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Yarabbi Bahtımız Ne Kadar Kara”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Yaşım Altmış”, *Son Şiirleri* (20. Baskı, Adam 1999).
- “Yeni Şiirler”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Yıl 1920 ve Arhaveli İsmail’in Hikâyesi”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Yıl Yine 1919 ve İstanbul’un Hâli ve Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Kambur Kerim’in Hikayesi”, *Kuvâyı Milliye* (6. Baskı, Adam 1992).
- “Yine Memleketim Üstüne Söylenmiştir”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Yirminci Kongre”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).
- “Yoldaşım”, *Bütün Şiirleri* (17. Baskı, YKY 2019).
- “Memed’e Son Mektubumdur”, *Yeni Şiirler* (20. Baskı, Adam 2000).

Süreya C, “555 K”, *Sevda Sözleri: Bütün Eserleri* (YKY 2013).

— “Kısa Türkiye Tarihi II”, *Sevda Sözleri: Bütün Eserleri* (YKY 2013).

### **Anayasa Mahkemesi Kararı**

AYM, 1973-38, 1975-23, 11-14/02/1975.

